

UNIVERSITETET I SØRØST-NORGE
FAKULTET FOR HUMANIORA, IDRETTS- OG
UTDANNINGSVITENSKAP

—
MASTERGRADSAVHANDLING
STUDIEPROGRAM: GMNOMA
VÅR 2021

©Camilla Bergvold Hauger, 2021

FANTASY FOR BÆREKRAFTIGE BORGERE

Sigbjørn Mostues *Dødens tjern* i et
økokritisk perspektiv

CAMILLA BERGVOLD HAUGER

Kandidatnummer: 9005

Universitetet i Sørøst-Norge

Fakultet for humaniora, idretts- og utdanningsvitenskap
Institutt for grunnskolelærerutdanning
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2021 Camilla Bergvold Hauger

Denne avhandlingen representerer 30 studiepoeng

Sammendrag

Denne oppgaven omhandler fantasy-litteratur sett i et bærekraftperspektiv, hvor potensiale for å øke leserens respekt for naturen og miljøbevissthet er i søkelyset. Her blir barne- og ungdomsromanen *Dødens tjern* (2021) av Sigbjørn Mostue analysert i henhold til hermeneutiske tradisjoner, hvor en økokritisk lesning er vektlagt. Som bakteppe for analysen blir litteraturteoriene til Wolfgang Iser, Martha Nussbaum, Bruno Bettelheim og Rosemary Jackson brukt. Analysen forgriper seg på personfremstilling og de litterære karakterenes utvikling, samt symbolikk, arketypiske mønstre og tematikk. Intertekstualitet, den språklige stilen og bokens litterære kommunikasjonsstrategier nevnes også, hvor humor, spenning og alvor er representert. I tillegg blir de økokritiske strategiene *brudd med antroposentrismen, naturskildringer, skildring av bærekraftige samfunn, og synliggjøring av miljøødeleggelser* (Bakken, 2018, s. 236-241) søkt etter. Leserens potensiale for utvikling, sentrert mot målet i Overordnet del av læreplanen 1.5: «Respekt for naturen og miljøbevissthet», blir gjennomgående fremhevet og diskutert.

Forord

Denne reisen i oppgavens utvikling fra liten spire til ferdigvokst substans har fått meg til å føle på alt fra glødende engasjement og til frustrasjonsrike voksesmerter. Dette har vært en lærerik prosess som har satt spor i mitt forhold til litteratur, natur og miljø. Jeg håper at min nye kunnskap gjenspeiler seg i oppgaven, og at funnene jeg har gjort kan inspirere andre litteraturformidlere i veien mot å danne bærekraftige borgere for fremtiden.

Jeg ønsker å takke min veileder Unni Mette Solberg for all hjelp og gode råd.

Videre vil jeg takke familie og venner som har støttet meg hele veien, og motivert meg frem til målstreken.

Jeg er også takknemlig for at jeg bor i et land hvor naturen alltid er nær, åpen for alle, og full av beskyttede skatter. Min personlige naturglede har vært en viktig faktor i hvorfor jeg valgte å ha natur- og miljøtematikk i denne avhandlingen.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	3
Forord.....	4
1.0 Innledning.....	7
1.1 Problemstilling og avgrensning.....	9
2.0 Teori.....	10
2.1 Fantasy-sjangeren.....	10
2.2 Litteraturens potensiale via erfaringer.....	12
2.3 Eventyr/fantasy og det psykologiske.....	14
2.4 Fire stemmer om litteraturens potensiale: respekt og bevissthet.....	17
2.5 Å lese fantasy-sjangeren med grønne briller.....	19
2.5.1 Forholdet mellom fantasy-litteratur og det organiske.....	19
2.5.2 Økokritikk.....	20
2.5.3 Økokritiske strategier.....	21
2.5.3.1 Synliggjøring av miljøødeleggelser.....	21
2.5.3.2 Brudd med antroposentrismen.....	21
2.5.3.3 Naturskildringer.....	22
2.5.3.4 Skildring av bærekraftige samfunn.....	23
3.0 Metode.....	24
3.1 Litterær analyse.....	24
4.0 Analyse og drøfting.....	25
4.1 Presentasjon av <i>Dødens tjern</i>	25
4.2 Sjangeren: portal- og oppdragsfantasy og inntrengerfantasy.....	26
4.3 Skrivestil og humor.....	27
4.4 Persongalleriet.....	28
4.4.1 Synsvinkelen Mathias og hans naturvern-entusiastiske, maktesløse far.....	28
4.4.2 Birgitte og hennes teknologiske, mektige mor.....	29
4.4.3 På den andre siden: Mathias og Birgitte.....	30
4.4.4 Katalysator-samtalene.....	31
4.4.5 Tause Birgitte finner sin stemme og Mathias finner evnen til å lytte.....	32
4.5 Analyse og diskusjon: Endring i Mathias og Birgittes syn på natur og miljø.....	33
4.5.1 Mathias sin bildungsreise.....	33
4.5.2 Birgitte sin bildungsreise.....	34
4.5.3 Leserens potensiale for utvikling gjennom Mathias og Birgitte.....	35
4.6 Intertekstualitet.....	37

4.7 Symbolikk og arketyperiske mønster	38
4.7.1 Alvene: skogens voktere	39
4.7.2 Nøkken: skogens skurk	40
4.7.3 To ulike seiere mot nøkken: ofring av stål og Otteline	41
4.7.4 Kjærlighetens symbolikk: Børre og Otteline.....	43
4.7.5 Leserens mulige utvikling gjennom den sammenfattede symbolikken.....	43
4.8 Økokritiske strategier	45
4.8.1 Synliggjøring av miljødeleggelse.....	45
4.8.2 Brudd med antroposentrismen.....	45
4.8.2.1 Leserens mulige utvikling gjennom brudd med antroposentrismen.....	47
4.8.3 Naturskildringer.....	48
4.8.3.1 Fantastikkens funksjon gjennom naturskildringene	49
4.8.4 Skildring av bærekraftige samfunn	49
4.8.4.1 Leserens mulige erkjennelser gjennom verkets skildring av bærekraftige samfunn	51
5.0 Avsluttende drøfting.....	53
5.1 Den litterære fortellermåten: <i>Dødens tjerns</i> appellfaktorer for barneleseren	53
5.2 Tematikken: Naturvern versus miljøvern	56
6.0 Avslutning	59
Litteratur.....	61

1.0 Innledning

Tiden tikker for å nå FNs bærekraftsmål om å stoppe klimaendringene innen 2030 (FN-sambandet, 2021). Rapporter fra FNs klimapanel og FNs Naturpanel dokumenterer mange forandringer i natur og leveforhold grunnet klimaendringer (Miljødirektoratet, 2021). De som har levd noen tiår merker kanskje at det har blitt både varmere og våtere enn før, for målinger viser at temperaturene går gradvis oppover og regnmengden øker (ibid). I tillegg er det mer ekstremvær, som kan ha fatale konsekvenser (Miljødirektoratet, 2018, s. 6). Alt fra menneske til mus kan altså kjenne på kroppen at kloden forandrer seg. Bare i Norge har vi hele 2355 truede arter (Miljødirektoratet, 2020, s. 1).

At verden har behov for å snu seg i en grønnere retning viser seg i norsk skoles føringsdokumenter. I opplæringens verdigrunnlag, Overordnet del av læreplanverket, er punkt 1.5 er titulert: «Respekt for naturen og miljøbevissthet» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7). I denne seksjonen av dokumentet fordres det at: «Skolen skal bidra til at elevene utvikler naturglede, respekt for naturen og klima- og miljøbevissthet» (ibid). Videre understreker Kunnskapsdepartementet at mennesket, som egenkomponent i naturen, må behandle miljøet sitt på anstendig vis. For å utrette dette gis opplæringen et særskilt ansvar. I skolen skal elevene blant annet lære *om* naturen, hvordan *behandle* naturen, og hvordan *trives* i naturen. Videre markeres viktigheten av at elevene blir selvbevisste i hvordan de påvirker miljøet og klimaforandringene. Til slutt referer Kunnskapsdepartementet (2017, s. 7) til klimautfordringene vi står ovenfor, med «klimaendringer, forurensning og tap av biologisk mangfold» som hovedutfordringer. Barna blir fremstilt som nøkkelen til en lysere fremtid: «vår felles framtid avhenger av at kommende generasjoner tar vare på kloden» (ibid). Dette blir igjen referert til i det tverrfaglige temaet 2.5 «Bærekraftig utvikling», som intenderer en positiv utvikling i verdenssamfunnets bruk og fordeling av ressurser, samt et økt fokus på dilemmaer knyttet til problemløsning i denne prosessen. Her er eksempelvis teknologi hevet som et viktig fokusområde (ibid, s. 13).

Opplæringens verdigrunnlag og tverrfaglige temaer gjennomsyrrer alle fag, inkludert norskfaget. I møte med fremtiden er det da viktig at norskfagets undervisningsformidlere har kunnskap om hvordan de kan bidra i de grønne punktene «Respekt for naturen og miljøbevissthet» og «Bærekraftig utvikling» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7-13). I læreplanen i norsk er står det: «Lesing av skjønnlitteratur og sakprosa skal gi elevene mulighet til å reflektere over sentrale verdier og moralske spørsmål og bidra til at de får

respekt for menneskeverdet og for naturen.» (Kunnskapsdepartementet, 2019, s. 2). Videre skal elevene i det tverrfaglige punktet «Bærekraftig utvikling» i norskfaget «utvikle kunnskap om hvordan tekster framstiller natur, miljø og livsbetingelser, lokalt og globalt.» (2019, s. 4). Tekster, og spesifikt lesing av skjønnlitteratur, presenteres altså som en viktig didaktisk inngang for å styrke en økt bevissthet og kunnskap hos elevene om natur og miljø.

Økokritisk litteratur er en litterær retning som spisser seg inn på nettopp natur- og miljøtematikk. Høy tekstkompetanse på dette feltet kan skape bevisste, bærekraftige borgere i kampen mot klimautfordringene, hevder Nina Goga (2019, s. 17). Goga (2017, s. 76) er leder ved forskningsmiljøet *Natur i barnelitteratur og -kultur* (NaChiLitCul) og hun hevder videre at norsk interesse for studier på økokritisk barnelitteratur ligger et stykke bak den internasjonale forskningen. Undersøkelser av hvordan norsk barnelitteratur kan ruste elevene til økt kompetanse innen natur og miljø er altså ettersøkt vare, ifølge NaChiLitCul-gruppen (2020). Her ønsker jeg å gi et bidrag. Jeg vil analysere barneboken *Dødens tjern* (2020) av Sigbjørn Mostue, og undersøke om dette verket kan være en ressurs i norskfagets økokritiske formidlingsoppdrag.

Sigbjørn Mostues barne- og ungdomsroman *Dødens tjern* er et verk innen fantasy-sjangeren. I barn og unges møter med fiksjonslitteratur mener mange at potensialet for leserens forståelse- og bevissthetsutvikling er større med denne sjangeren enn med realistiske verker (Nikolajeva, 2012, s. 60). Årsaken er at fantasy-litteraturen ikke har noen grenser hva angår bruk av fantasi, som skaper store muligheter for symbolsk representasjon av elementer fra virkeligheten. Denne symbolikken kan ha innvirkning på leserens underbevissthet (Bettelheim, 1975; Jackson, 1981) innen all slags tematikk, inkludert natur og miljø. I tillegg har fantasy-verker og det organiske gjerne et nært forhold, hvor for eksempel miljøet er preget av vill natur (Senior, 2012, s.190). Sammen med et lite dryss magi, kan dette bringe leseren inn i utrolige naturoplevelser.

Per Thomas Andersen (2019, s. 79) hevder forfattere ofte har bestemte intensjoner med sine verk, men at de gjerne holder disse for seg selv. Mostue passer derimot ikke inn i Andersens beskrivelse her. Han blir spurt i pressemeldingen for *Dødens tjern* holdt av bokens forlag.: «– Så, hvordan vekke barnas interesse for det som skjer og hva slags natur de vil overta?», hvor han svarer: «Her tror jeg litteraturen kan spille en viktig rolle: Med masse humor og spenning, samt drypp av alvor innimellom. Dette har i alle fall vært min ledetråd under arbeidet med *Dødens tjern*.» (Cappelen Damm, 2020). Her blir det tydelig Mostue har en agenda med

boken om å vekke barns interesse for natur- og miljøvern. Dette understreker han ytterligere på hjemmesiden sin, hvor han snakker generelt om forfatterskapet sitt: «Det viktigste temaet jeg til nå har skrevet om, er natur- og miljøvern. [...] Jeg mener måten vi mennesker ødelegger jorda på, om det er gjennom global oppvarming eller utryddelse av arter og deres miljøer, er moralsk uforsvarlig og tankeløst. Til syvende og sist slår det tilbake på oss selv.» (Mostue). Mostues tanker om natur- og miljøvern kjenner vi igjen fra FNs bærekraftsmål (FN-sambandet, 2021) og Overordnet del (Kunnskapsdepartementet, 2017 s. 7).

1.1 Problemstilling og avgrensning

«*Dødens tjern* er en superspennende roman der figurer fra norsk folketro blander seg med dagens problemstillinger om bevaring av naturen og klimaspørsmål.» (Cappelen Damm, 2020), hevder verkets forlag. Vi skal først foreta en tematisk analyse av boken før vi kan vurdere i hvor stor grad natur- og klimaspørsmål blir presentert, om dette kan kategoriseres som økokritisk barnelitteratur, og ikke minst, om denne boken har potensiale til å bidra i en større forståelse og kunnskap om intensjonen i læreplanens grønne mål i Overordnet del. Jeg velger å fokusere på punkt 1.5: «Respekt for naturen og miljøbevissthet». Dette er fordi begrepet om bærekraft er innlemmet i natur- og miljøtematikken her. Min problemstilling for denne avhandlingen blir da: *Kan fantasy-verket Dødens tjern være med på å øke leserens respekt for naturen og miljøbevissthet?*

I problemstillingen er det to av læreplanens formuleringer jeg vil stoppe opp ved, og avgrense, før vi fortsetter veien mot analysen av *Dødens tjern*. Disse er *respekt for naturen og miljøbevissthet*. Selv om disse to egenskapene henger tett sammen, er det også årsaker til at de er formulert som to selvstendige enheter. Natur og miljø er to tette begreper, som samtidig divergerer. Natur består av alt som ikke er bearbeidet av mennesket, altså det som er utviklet organisk, som økosystemene (Bøhn, 2020). Miljøet, på sin side, er en omkransning av naturen, og gjelder da de ytre livsvilkårene for organismene i økosystemene, som temperatur og næringsvilkår (Tjernshaugen, 2020).

Natur og miljø favner om ulike problematikker. utfordringene *naturen* har gjenspeiles spesielt i FN-sambandets (2021) bærekraftsmål nummer 14: «Livet i havet» og 15: «Livet på land», som fremmer behov for å beskytte økosystemene. Dette innebærer blant annet generell bærekraftig bruk av hav-, skog- og landområder for å sikre arts mangfold. «Tap av biologisk mangfold» kjenner vi igjen som en av de tre hovedutfordringene i natur- og miljøkampen Kunnskapsdepartementet (2017, s. 7) presenterer. *Naturvern* skal altså virke som motgift her.

Det klassiske naturvernet vil for eksempel innføre nasjonalparker og frede elver (Berntsen, 1994, s. 9). Videre er utfordringer *miljøet* må hankses med representert spesielt av FN-sambandets (2021) bærekraftsmål nummer 13: «Stoppe klimaendringene». Som navnet tilsier ønsker dette målet å bekjempe klimaendringene og konsekvensene som følger av dem. Her kan vi trekke en parallell til Kunnskapsdepartementets miljøutfordringer: «klimaendringer» og «forurensning» (2017, s. 7). En vanlig kamp for *miljøvern* er eksempelvis reduksjon av biltrafikk (Berntsen, 1994, s. 9).

Naturvern og miljøvern er selvsagt avhengige av hverandre, men de har samtidig et komplekst forhold (Brænd et. al., 2021). Et eksempel på en komplisert situasjon, som også tematiseres i *Dødens tjern*, er dilemmaet med det å satse på fornybar energi for å forhindre miljøforurensning- som å bygge vindmøller i en skog, samtidig som det rammer naturen og artsmangfoldet. Dette kan forhindre miljøforurensning med fornybar energi, samtidig som det rammer artsmangfoldet i skogen. Her er altså miljøvern og naturvern i en slags konflikt. På den andre siden er de også på lag her, da økosystemer kan binde og lagre karbon, som spesielt gjelder skog- og myrøkosystemer viser rapporter fra FN (Miljødepartementet, 2021). Å tukle med urørt skog for å senke utslipp av CO² kan altså, ironisk nok, medføre klimautslipp. Faktisk anslår FNs Klimapanel at 13% av de globale klimautslippene i 2007- 2016 kom fra arealbruksendringer, altså inngripen i økosystemer (ibid). Dette viser hvor kompleks jakten på bærekraftsmålene er.

Med disse nyansene til grunn betyr respekt for naturen respekt for naturens organismer og bevaring av artsmangfoldet. Miljøbevissthet betyr bevissthet rundt klimaforandringer og forurensning, og hvordan en som individ og samfunn kan jobbe for bedre klimaforutsetninger. Dette er implikasjonen og betydningene av disse formuleringene «Respekt for naturen og miljøbevissthet» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7) jeg vil begrense meg til å drøfte i denne avhandlingen, i lys av tematikken som fremstilles i Sigbjørn Mostues barne- og ungdomsroman.

2.0 Teori

2.1 Fantasy-sjangeren

2.1.1 Definisjon

Sigbjørn Mostues *Dødens tjern* kan kategoriseres som en fantasy-roman. Begrepet om «det fantastiske» stammer opprinnelig fra gresk *φανταζω* [fantaxo] som kan oversettes til det å

gjøre tanker og fantasier synlige. I teorien er all fiktiv litteratur noe som er gjort synlig, altså noe som er skapt og bearbeidet i menneskets fantasi (Jackson, 1981, s. 13). Med kun dette som definisjon ville fantasy-litteraturen favne om all oppdiktet skjønnlitteratur. Fantasy-sjangeren er derimot mer begrenset enn som så. Sentrale teoretikere på feltet, som Tzvetan Todorov og Rosemary Jackson, hevder at fantasy-verk alltid må innlemme et element av *det umulige/usannsynlige* [the impossible] (James & Mendlesohn, 2012, s. 1). Og det er nettopp dette som gjør fantasy til en egen undersjanger i fiksjonslitteraturen, heller enn å være sidestilt med alt oppdiktet. En vanlig beskrivelse av det umulige i fantasy-litteraturen er at de naturlige lovene i den realistiske verdenen blir brutt av magiske elementer. Eksempelvis kan dette være magiske våpen, overnaturlige vesener, og utrolige heltebragder.

Overnaturlige elementer er trekk vi også gjenkjenner i folkeeventyr og myter, som er en viktig litterær arv i fantasy-sjangeren (Guanio-Uluru, 2018, s. 109; Slettan, 2018, s. 11, 13).

Mytologiske vesener, som nisser, alver og monstre er eksempler her. På tross av de litterære koplingene mellom eventyr og fantasy der et spesielt et punkt som skiller de to sjangerne (Slettan, 2018, s. 9-10). I eventyrene er alt det absurde, som trolldom og mystikk, en selvfølgelighet i karakterenes verdensbilde. Sett fra eventyrkarakterenes perspektiv er altså det umulige alt annet enn umulig (Jackson, 1981, s. 33). Dette er ikke tilfellet i fantasy-sjangeren (ibid, s. 10). Et øyeblikk som kan illustrere differansen mellom sjangerne her er når den kjente fantasy-karakteren Harry Potter får vite at han er en trollmann. Her reagerer han med forbauselse: «Hagrid: Harry -- yer a wizard. Harry: I'm a what?» (Rowling, 2014, s. 47).

Årsaken til Potters undring er at han har vokst opp i en realistisk verden, men så blir introdusert for en ny dimensjon ved hans sfære som bryter med de naturlovene han er vant med. Denne undringen over det overnaturlige gjør Harry Potter-serien til en fantasy-serie, og ikke en eventyrserie.

Nå har vi undersøkt definisjonen av fantasy-sjangeren, som tar oss videre til litteraturens funksjon og virkning. Her skal vi begynne med teoriene til Wolfgang Iser og Martha Nussbaum, som omtaler fiksjonslitteraturens muligheter på generelt plan. Deretter skal vi bevege oss inn i det eventyrlige og fantastiske knyttet til det psykologiske med Bruno Bettelheim og Rosemary Jackson. Til slutt skal vi se på fire strategier Jonas Bakken (2018) viser til som økokritiske studier hevder er bevisstgjørende for leserens holdninger til natur og miljø. Disse er *brudd med antroposentrismen, naturskildringer, skildring av bærekraftige samfunn, og synliggjøring av miljøødeleggelser* (s. 236-241). Dette danner grunnlaget for

hvordan fantasy-verk, som *Dødens tjern*, kan gi leseren økt respekt for naturen og miljøbevissthet.

2.2 Litteraturens potensiale via erfaringer

2.2.1 Wolfgang Iser

Iser er en av de største skikkelsene innenfor tysk *resepsjonestetikk* (Claudi, 2013, s. 115).

Han er altså opptatt av den estetiske resepsjonen av verker, i form av leserens egne opplevelser. Dette betyr at hans teorier blant annet berører hva slags innsikt teksten kan gi leseren, slik han selv fremstiller det: «The question rises as to what insights literature can open up into the workings of the human mind» (Iser, 1989, s. 6). Dette sitatet er hentet fra et av Isers mest kjente verk *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology* (1989). I dette litteraturteoretiske manifestet beskriver Iser leseropplevelsen som en arena for å danne nye erfaringer (1989, s. 8).

Iser påstår at det finnes muligheter til å utvide sine egne erfaringer gjennom karakterenes erfaringer, og dette på en ufarlig måte, da leseren er distansert fra hendelsene. Ifølge Iser liker lesere gjerne å ta del i andres, kanskje utrolige og ekstreme fortellinger, fordi de da kan erfare noe de ellers aldri ville, og slipper i tillegg unna konsekvensene karakterene må hankses med. Litteraturen har jo mulighet til å romme alle slags aspekter fra verdenen rundt individet, hvor individet selv aldri vil rekke å oppleve alt i sitt liv. Dette kan for eksempel være hvordan det er å ha skilte foreldre, hvordan det er å bli mobbet, eller hvordan det er å være et dyr som blir kastet ut av skogen sin fordi den hogges ned. På denne måten får leseren mulighet til å berike sitt eget liv med nye erfaringer gjennom en fiktiv reise inn i andres liv og virke (Iser, 1989, s. 29).

Å få nye estetiske erfaringer kan ha virkninger utover å kun gi opplevelser. Det kan skape *nye tolkninger* av verden i leseren. Iser forklarer dette ved å først poengtere at verden vi lever i alltid er en selvtolket verden, som er preget av vårt personlige verdensbilde (1989, s. 210). Vi liker eksempelvis de filmene vi selv synes er gode, vi tenker egne tanker om andres væremåte, og vi syntes kanskje noen plasser i verden er mer tiltalende enn andre. Videre understreker Iser at den litterære reisen inn i andres erfaringer, også er en reise inn i andres verdensbilder, med deres unike smak og holdninger. Her skapes det en bro mellom leserens godtatte, egne perspektiver og nye, utfordrende perspektiver. Det skjer noe interessant her, slik Iser formulerer det: «At this point the question of why we should want to think the unthinkable at all arises» (s. 213). Her hevder altså Iser at det som kanskje før ikke engang streifet leserens

tanker kan bli en del av hans nye verdensbilde. Litteratur kan ergo lære leseren å tenke annerledes, ifølge Iser's teorier. Samtidig påpeker han at selvsagt ikke alle tekster appellerer til alle lesere. Han vektlegger blant annet to krav som er viktig for at en leser blir fanget av teksten. Disse er at teksten må assosiere til leserens liv og at leseren må ha en forforståelse for fiksjonen (Fredwall, 2018, s. 220).

2.2.2 Martha Nussbaum

Nussbaum er i likhet med Iser opptatt av tekstmøter og erfaringsdannelse. Hun er en amerikansk professor med rettsvitenskapelig bakgrunn, som også forsker på litteratur og kunst (Engelstad, 2016, s. 9). I samleverket *Litteraturens etikk* (2016), som innebefatter seks sentrale tekster i Nussbaums forfatterskap, spør Nussbaum seg «Hvorfor leser vi?» (s. 23). Deretter innleder hun neste side med tittelen «Den narrative forestillingsevne» hvor de begynnende ordene i teksten er: «Verdensborgeren trenger kunnskap om historie og samfunnsforhold.» (s. 25). Hun knytter altså her *hvorfor* vi leser til *forestillingsevnen* og leserens *behov for kunnskap*. At lesing kan utvikle forestillingsevnen, og at dette igjen frembringer kunnskap, er noe hun forsvarer gjennomgående i sine teorier. Dette kan videre gjøre leseren til en mer bærekraftig ressurs for verden ved å være et mer reflektert menneske, hevder hun. Ergo er svaret på Nussbaums spørsmål om hvorfor vi leser, grovt sammenfattet, at vi leser for å kunne forestille oss frem til å bli bedre mennesker. Dette skal vi nå fordype oss videre i.

Tar vi igjen for oss teksten «Den narrative forestillingsevne» i *Litteraturens etikk* (2016), forklarer Nussbaum her sammenhengen mellom forestillingsevnen og litteratur. Her skriver hun blant annet: «Og konklusjonen om at denne skapningen med armer og bein som jeg ser foran meg, har sinnsbevegelser, følelser og tanker av samme sort som jeg selv, er umulig å nå uten at forestillingsevnen er trent opp gjennom historiefortelling.» (Nussbaum, 2016, s. 30). Her kommer altså Nussbaum med en påstand om at egenskapen *innlevelse*, ref. forestillingsevne, nås gjennom fortellinger. Årsaken til dette, ligger ifølge Nussbaum i at fortellingene utvikler barnas *fantasifulle* og *undrende* evner. Hun referer til det gåtefulle i alt fra barnesanger som «Blinke, lille stjerne der, hvor jeg undres hva du er» (ibid) til menneskets tankesett. Dette er skjulte elementer vi ikke kan se med det blotte øye. Den eneste måten å nå inn i en stjernes indre, eller en persons indre, er ved å høre fortellinger om det, hevder hun. «Ved å bli vant til å undre seg gjennom historiefortelling, definerer vi altså den andre

personen som romlig og dyp, kvalitativt forskjellig fra oss selv» (s. 31). Det handler altså om å oppdage, gjennom undring og fantasi, at andre har følelser og tanker.

Det å kunne undre seg og fantasere over emosjonelle og kognitive aspekter i andre har ringeffekter, ifølge Nussbaum. Hun mener det kan øke leserens *medlidenhet*, samt *forståelse* og *følelse* for andre. Medlidenhet betyr i henhold til *Psykologisk leksikon* «opplevelse av sorg og nedtrykthet overfor et menneske eller dyrs vanskeligheter eller lidelse» (Egidius, 1996, s. 317). Forestillingsevnen er nyttig for å kunne kjenne slik medfølelse til andre fordi det kan åpne opp for relasjonsbygging, mener Nussbaum. Relasjonen til andre er viktig fordi: «Som alle andre dyr vil mennesker generelt føle medlidenhet med dem de kjenner, og ikke med dem de ikke kjenner.» (Nussbaum, 2016, s. 203-204). Nussbaum sier altså at mennesker har økt medlidenhet til relasjonene sine, kontra det som er fremmed for dem (s. 48). Derfor er det å kunne leve seg inn i det som er annerledes en nyttig vei til å oppnå en relasjon, som igjen kan øke medfølelse og medlidenhet med det ukjente. Nussbaum angir videre at økt medlidenhet kan føre til *handling*, hvor individet står opp for dem det føler medlidenhet med (s. 191). Med andre ord er en mulig egenskap ved lesing av litteratur at leseren kan lære å se og ha medlidenhet med, og kunne ville gjøre noe for å hjelpe andre.

2.3 Eventyr/fantasy og det psykologiske

Vi har nå sett på hvordan litteratur på generell basis kan gi leseren nye erfaringer, ifølge Iser og Nussbaum. Fantasy-sjangerens mystikk og rom for det overnaturlige gir leseren muligheten til å leve gjennom fortellinger som det ikke bare er usannsynlig at leseren opplever i eget liv, men faktisk er umulig å oppleve i henhold til naturlovene. De literære opplevelsene kan derimot *symbolisere* aspekter fra leserens eget liv, og dermed sette psykologiske spor, hevder Bruno Bettelheim og Rosemary Jackson. Vi skal nå undersøke dette nærmere, med Bettelheims teorier først i rekken.

2.3.1 Bruno Bettelheim

Bettelheim er kjent for å være en østerisk psykolog som blant annet forsket på eventyr og barns utvikling (Britannica, 2021). Sjangeren han undersøkte var altså eventyr, og ikke fantasy-sjangeren, men som vi har vært inne på i definisjonen av fantasy er eventyr en nært beslektet sjanger (Guanio-Uluru, 2018, s. 109; Slettan, 2018, s. 11, 13). Begge sjangerne inneholder blant annet magi og mystikk (Slettan, 2018, s. 9-10). Noe av hva vi skal bli kjent med i Bettelheims teorier er nettopp hans budskap om at barn har et behov for det magiske (Bettelheim, 1975, s. 66), og sjangerlikhetene er dermed viktigere enn sjangerdifferansene i

undersøkelsen av litteraturens muligheter her. I tillegg er Bettelheim veldig opptatt av *barnet*, som er nyttig når det er barnelitteraturens landskap vi er inne i.

I sitt verk *Eventyrets fortryllelse* [The Uses of Enchantment] (1975) anfører Bettelheim at barnets underbevissthet kan bli påvirket av eventyr. For å illustrere båndet mellom eventyrfortellinger og underbevisstheten bruker blant annet Bettelheim eventyret «Hans og Grete» av brødrene Grimm som eksempel. De fleste kjenner historien om hvordan to barn blir satt ut alene i skogen av foreldrene sine, og blir lokket inn til et godteri-hus av en farlig heks. Her klarer til slutt barna å beseire sin onde fiende ved å drepe henne, som gjør søskenparet både trygge og rike. På utsiden er dette en spenningsfortelling, men under ligger det en symbolikk som kan overføres til leserens eget liv. Som psykolog sier Bettelheim (1975², s. 15) at når barn leser om protagonister som vinner til slutt, som når Hans og Grete kjemper seg gjennom store farer, kan dette feste seg til underbevisstheten deres. Her kan barneleserne lære og utvikle seg på et symbolsk, ubevisst plan. Lærdomspotensiale Bettelheim viser til ved dette eksempelet er erkjennelsen av at livet består av mange utfordringer, men mot og vilje vil gjøre så en går seirende ut av kampene (Bettelheim, 1975, s. 21). For å oppnå denne realisasjonen, så vel som andre forståelser, er det spesielt et viktig element eventyrene har å tilby barn, nemlig *magi* (s. 66).

Barn og voksne tenker på mange områder ulikt, og en av de tingene som skiller dem, er *aksepten* for magi, hevder Bettelheim. «Set fra en voksen synsvinkel og med den moderne videnskaps begreper er de svar, som eventyr har at give, fantastiske snarere end sande.» (1975, s. 69), påpeker han. Han sier her at de budskapene og svarene eventyrene har kun er fantasi for den voksne leser fordi de ikke samsvarer med vitenskapens lover og regler. Dette er motsatt for barn, hevder Bettelheim videre. Det som divergerer barn og voksne her er at barn ikke har evnen til å tenke realistisk slik som deres modne motpart, da det blir for abstrakt for unge sinn. Det magiske i eventyret, derimot, svarer til barnets måte å se omverdenen på. Bettelheim hevder at unges tankesett rundt sitt nærmiljø er preget av *animisme*, som vil si at de gir liv til alt rundt seg, og da gjerne naturfenomener. Bekken lever fordi den beveger seg, sola lever fordi den gir varme, og stenen lever fordi den ruller ned en bakke (s. 67). Dette er liv kun magi kan skape. Det overnaturlige i eventyret møter altså barnets perspektiv på verden her, og gjør det lettere å leve seg inn i fortellingen. Denne innlevelsen er prekær, understreker Bettelheim, da den skaper et fundament hvor fortellingene har større sjanse for å feste seg til barnelesernes underbevissthet.

Ergo, knytter vi sammen mulighetene i eventyrenes symbolikk med barns fortrolighet med magi, kan vi finne et viktig poeng i Bettelheims teorier. Poenget er at det magiske og overnaturlige i eventyr, som også gjelder fantasy-litteraturen, kan ha innflytelse på barneleserne i deres autentiske liv. Slik Bettelheim selv sammenfatter det: «Når det genkalder sig, hvordan helten i mangt et eventyr fik succes i livet, fordi han turde vise velvilje mod en tilsyneladende ubehagelig figur, tror barnet, at det kan utøve den samme «magi».» (1975, s. 72). Troen på «magi» er en metafor Bettelheim bruker for livsmotet og fortrøstningen som kan oppnås gjennom eventyrenes virkemidler.

2.3.2 Rosemary Jackson

Jackson er, i likhet med Bettelheim, opptatt av de psykologiske mulighetene ved lesning av fiksjonslitteratur. Hun er en viktig stemme innenfor fantasy-sjangeren (James & Mendlesohn, 2012, s. 1; Otnes, 2010, s. 17), og undersøker altså fantasy konkret som sjanger til forskjell fra Bettelheims studier av eventyr. I *Fantasy: The Literature of Subversion* (1981) greier Jackson ut om dypere, psykologiske betydninger ved fantasy-litteraturen. Et aspekt hun er svært opptatt av ved disse betydningene er blant annet *sosiale strukturer* (Jackson, 1981, s. 16). I fantasy-verk, hvor alt er lov så lenge fantasien strekker til, kan forfatteren dikte opp de utroligste verdener. Disse verdenene kan ha sosiale strukturer som skiller seg stort fra de vi er vant med rundt oss. Her finnes det et stort litterært potensial for å se verden med nye øyne, ifølge Jacksons teorier.

Å lage ukonvensjonelle verdener, gjerne som kritikk av samtidens samfunn, er ikke et nytt fenomen i litteraturen. I de kjente verkene fra 1700-tallet *Gullivers reiser* (1726) av Jonathan Swift og *Niels Klims underjordiske reise* (1741) av Ludvig Holberg er det nettopp særskilte samfunn protagonistene møter, hvor alt fra innbyggernes utseende, til deres lover og regler, er motsetninger til og parodier på datidens samfunn (Otnes, 2010, s. 67). Mønstre fra verker som dette kjenner vi ofte igjen i fantasy-litteraturen (ibid, s. 68). Dette påpeker også Jackson: «To introduce the fantastic is to replace familiarity, comfort, das Heimlich, with estrangement, unease, the uncanny. It is to introduce dark areas, of something completely other and unseen, the spaces outside the limiting frame of the 'human' and 'real', outside the control of the 'word' and of the 'look'.» (1981, s. 179). I fantasy-sjangeren kan altså alt snus på hodet, og gjerne ta utgangspunkt i dysterhet og absurditet. Disse originale sosiale strukturene kan ha en psykologisk funksjon på leseren ifølge Jackson (1981, s. 178). Hun gir fremstillingen av

litterære fantasy-universer et meningspotensiale og muligheter til å kunne røske litt hvordan vi ser på vårt virkelige samfunn.

Jackson poengterer at: «fantasies image the possibility of radical cultural transformation» (1981, s. 178). Opposisjonen fantasy-verker står i til de verdensbildene vi er vant med gir dermed leseren et bilde på *hvordan verden kunne ha sett ut*. Det som for eksempel kan tolkes som «oppressive and insufficient» (s. 180) i vår verden, kan fantasy-fiksjonen vise leseren løsninger på. Det kan speile og gi et vrengebilde av vårt eget samfunns strukturer, slik at leseren kan oppøve et kritisk blikk på tilvante forestillinger, og åpne for nye erkjennelser. Fantasy-litteraturen har dermed et potensiale for nytenkning. På samme måte som Jackson avslutter siste side i *Fantasy: The Literature of Subversion* (1981), skal vi avslutte undersøkelsen av hennes teorier. Hun refererer til et sitat av Todorov, som er teoretikeren vi møtte i definisjonen av fantasy-sjangeren med referanse til det usannsynlige. Sitatet lyder som følger: «‘The fantastic permits us to cross certain frontiers that are inaccessible so long as we have no recourse to it’. » (s. 180). Fantasy-verk kan altså flytte grenser i form av et nytt, kritisk blikk på samfunnsstrukturer, skal vi tro Todorov og Jackson. Eller sagt med andre ord, det litterære landskapet for det umulige kan gjøre endringer mulig.

2.4 Fire stemmer om litteraturens potensiale: respekt og bevissthet

Vi har nå hørt fire perspektiver på funksjon og virkning ved litteratur, på generell og på fantastisk basis. Iser (1989) viser til tekstmøters muligheter for nye erfaringer på ufarlige, distanserte måter, som kan gi innsikt, og mulig også endre leserens verdenssyn. Nussbaum (2016) proklamerer for oppøving av forestillingsevnen via litteraturlesingen, som kan lære leseren å fantasere seg frem til det ukjente i andre, og dermed knytte relasjoner til dem, som igjen kan oppøve evnen til medlidenhet og medfølelse med andre. Bettelheim (1975) beskriver barnets møte med eventyr, hvor de underliggende, symbolske betydningene blant annet kan gi leseren tro på seg selv. Jackson (1981) mener fantasy-litteraturen tilbyr en reise inn i det forunderlige, som har en psykologisk verdi i og med at leseren vil kunne endre perspektiver på eget samfunn.

Teoriene til disse fire teoretikerne har mye til felles. Iser (1989), Nussbaum (2016), Bettelheim (1975) og Jackson (1981) argumenterer alle for at en kognitiv reise inn i fortellingens verden vil kunne utvikle det individet som sitter med boken foran seg på et eller annet plan. Jeg skal nå argumentere for at et slikt utviklingsområde kan være en økt «Respekt

for naturen og miljøbevissthet» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7). Her vil jeg presentere tre muligheter ved fantasy-litteraturen, som jeg vil knytte til Overordnet dels natur- og miljøperspektiv.

Den første muligheten omhandler *nytenking*, eller «to think the unthinkable» slik Iser (1989, s. 213) presenterer som et potensiale for individet i lesingen av fiksjonslitteratur. Når de kommende generasjonene får tildelt i oppdrag av Kunnskapsdepartementet (2017, s. 7) å finne løsninger på hvordan å ta «vare på kloden», er det å kunne tenke nytt både på individ- og samfunnsnivå nyttig. Teoriene fra Iser vi har gjennomgått omhandler i hovedsak nytenkning når det gjelder individets selvutvikling, mens Nussbaums (2016) og Jacksons (1981) i sine teorier er opptatt av det lesende individets selvutvikling i forhold til felleskapet. Et gjennomgående poeng i Nussbaums (2016) studier er et ønske om mer reflekterte og kunnskapsrike samfunnsborgere, til gode for en mer velfungerende verden med mennesker som ser og forstår, og har medfølelse for andre. En side av dette kan være en mer bærekraftig verden, hvor menneskene ser felleskapets behov, som blant annet betyr bedre miljøforutsetninger. Her viser Nussbaum til, i likhet med Iser (1989), gode litteraturmøter som en inngang til å kunne tenke annerledes. Jackson (1981) legger spesielt vekt på en bevisstgjøring og nytenkning om samfunnsstrukturer. Dette kan favne om mer bærekraftige samfunnskonstruksjoner som lykkes med å minske klimautfordringene «klimaendringer, forurensing, og tap av biologisk mangfold» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7).

Den andre muligheten angår relasjonsbygging. Vi har sett spesielt Iser (1989) og Nussbaum (2016) proklamere for at det er mulig å lære andre å kjenne gjennom litteratur. Dette kan oppøve evnen til medlidenhet og medfølelse, i henhold til Nussbaums (2016) teorier. Vi så i definisjonen av medlidenhet at dette er en følelse mennesker også kan ha for dyr (Egidius, 1996, s. 317). Å få en økt bevissthetsutvikling i å kjenne slik medlidenhet for dyr er spesielt relevant for klimautfordringen «tap av biologisk mangfold» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7). Å føle «sorg og nedtrykthet overfor et menneske eller dyrs vanskeligheter eller lidelse» (Egidius, 1996, s. 317) vil selvsagt ikke i seg selv føre til bedre forutsetninger for natur- og artsvern. Nussbaum (2016, s. 119) hevder derimot som sett at det *å føle* kan føre til det å ville *handle*. Derfor kan relasjonsbyggingen litteraturlesingen tilbyr være gunstig for økt respekt for andre arter, samt bevissthet og handlekraft i møtet med utryddingen av dem.

Den tredje muligheten bunner i litteraturlesingens potensiale i kamper mot utfordringer.. Bettelheim (1975, s. 18) presenterer som sett at magiske universer, og hendelsene og

karakterene i dette fiktive tekstlandskapet, kan ha symbolske betydninger. Dette betyr at fortellinger om eksempelvis hvordan helten slo monsteret kan ha en underliggende symbolikk som er knyttet til den virkelige verdens klimautfordringer. Et monster kan altså være et symbol på klimautfordringene som ubevisst fester seg i barna, i henhold til Bettelheims (1975) teorier. Å møte utfordringer trenger derimot ikke være bekledd i et slikt symbolsk slør. Som gjennomgått i Isers (1989, s. 29) teorier kan leseren gjennom lesingen og forestillingsevnen oppleve de mest ekstreme ting, som fordi de ikke skjer leseren her og nå, oppleves ufarlige, og kan dermed gi leseren læringsrike erfaringer. Vi kan dermed tolke ut fra både Isers og Bettelheims (1975) teorier at det å lese om modige karakterer som mestrer utfordringer kan overføre mot til leseren. Dette motet er nyttig i den komplekse og vanskelige klimakrisen, for å være rustet til å gå inn i rekken av «kommende generasjoner som tar vare på kloden.» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7).

2.5 Å lese fantasy-sjangeren med grønne briller

Vi har nå sett fire teoretiske perspektiver på litteraturens potensiale, som alle gir møter med fiksjonslitteraturens egenskapen å kunne forme nytenkende individer med kapasitet til å sette sitt preg på samfunnet. Å endre verden i en grønnere, mer bærekraftig retning er en grunn tanke bak økokritikk. Goga fremhever fiksjonslitteratur, lest i et økoperspektiv, som nyttig i å jobbe mot natur- og miljøutfordringene og forme fremtidens samfunnsborgere til å bistå i en bærekraftig utvikling (2018, s. 353). Her har fantasy-sjangeren mye å bidra med, med blant annet fremstillingen av det organiske i naturen.

2.5.1 Forholdet mellom fantasy-litteratur og det organiske

Senior (2012, s.190) beskriver forholdet mellom fantasy-litteratur og det organiske som et nært bånd. Ville naturomgivelser, som for eksempel skog, vann og fjell, er gjerne utgangspunktet for miljøet karakterene beveger seg i. I tillegg hevder han at disse urørte omgivelsene ofte har en større dimensjon, eller en form for mektighet, ved seg. Dette er et trekk vi kjenner igjen fra den romantiske litteraturperioden på tidlig 1800-tall, hvor enhet og anelse med en større, åndelig kraft ble søkt etter i naturen (Andersen, 2012, s.164-165). Romantikerne hadde med andre ord en stor respekt for naturen. Videre påstår Andersen det gjerne er et kjennetegn ved fortellinger at det finnes nettopp en underliggende kraft, hvor han viser til naturen som et av eksemplene (2019, s.109-110). Naturen skildres ofte som kraftfull i moderne fantasy, og av høyere rang enn sin motsetning kulturen (Skyggebjerg, 2005, s. 6). Det ville, organiske, skildres altså gjerne som mektigere enn det urbane, menneskeskapte.

Forholdet mellom naturens og kulturens krefter er en vanlig kilde til konflikt. Vi finner en slik konflikt i eksempelvis det kjente fantasy-verket *Ringenes herre* av J. R. R. Tolkien. Her tolkes det metaforisk en kamp mellom tre og tårn (Mathews, 2002, s. 75). Treet står for det det urørte, organiske, mens tårnet symboliserer arrogant teknologi. Tårnet er videre personifisert gjennom orkene, som er slaver skapt av en ond hærfører, og dermed er en kunstig rase. Orkene møter motstand i de levende, organiske trærne, entene, som representerer naturlig styrke og et evig felleskap. Den seirende parten er entene. Med dette kan symbolikken tolkes som at naturen er teknologiens hegemonisk (ibid).

2.5.2 Økokritikk

Naturen vinner derimot ikke alltid i virkelighetens verden, og sammen med miljødimensjonen, har vi sett Kunnskapsdepartementet legge frem «klimatendringer, forurensning og tap av biologisk mangfold» (2017, s. 7), som samtidens største natur- og miljøutfordringer. Som følge av denne problematikken har det siden spesielt 1990-tallet vokst frem en *økokritisk holdning* i litteraturen (Parham, 2007, s. 38; Bakken, 2018, s. 232), som også til høy grad favner om fantasy-litteraturen (Bakken, 2018, s. 236-241).

Begrepet *økokritikk* stammer etymologisk fra gresk «oikos» og «logi», som kan oversettes til læren om miljø (Skirbekk, 1999, s. 13). En stor del av det å lære handler om å stille spørsmål. Økologiske spørsmål kan være alt fra hvordan mennesket behandler natur og dyr, til hva naturen betyr for menneskets utvikling (Goga, 2018², s. 354-366). En slik spørrende holdning til menneskets posisjon i økosystemet kalles gjerne for en *økokritisk holdning* (ibid, s. 353). Dermed kan økokritikk fra et litterært perspektiv defineres som studiet av *møtet mellom litteratur og miljøet rundt* (Bakken, 2018, s. 231), som innebærer en refleksjon angående menneskets posisjon og handlinger på jorden, som påvirker både natur og miljø.

Nå skal vi ta på oss et sett med grønne briller, og se på hvordan fantasy-litteraturen kan leses fra et økokritisk perspektiv. Jonas Bakken refererer til hvordan man kan lese fantasy-tekster økokritisk. Her viser han til fire retoriske strategier som økokritiske studier fremhever som bevisstgjørende for leseren angående natur- og miljøholdninger. Disse er *brudd med antroposentrismen, naturskildringer, skildring av bærekraftige samfunn, og synliggjøring av miljøødeleggelse* (2018, s. 236-241).

2.5.3 Økokritiske strategier

2.5.3.1 Synliggjøring av miljøødeleggelser

Synliggjøring av miljøødeleggelser er en strategi som kan bevisstgjøre leseren om miljøproblematikk (Bakken, 2018, s. 238). I all litteratur, fiksjon som fakta, er det fullt mulig å beskrive miljøødeleggelser direkte slik vi ser dem rundt oss, som smelting av isbreer eller truede arter i regnskogen. Skjønnlitteraturen har i tillegg, i motsetning til sakprosaen, mulighet til å konstruere oppdiktete hendelser som betyr noe mer enn kun deres fysiske handling. Fantasy-sjangeren kan, som sett, også bryte naturlovene (Slettan, 2018, s. 9), og har dermed en unik sjanse til å skape symbolske, indirekte meninger (ibid; Bakken, 2018, s. 238). Her skal vi gå nærmere inn på et spesielt virkemiddel i litteraturen, nemlig allegorien.

En allegori er et litterært virkemiddel hvor konkrete motiver er ment til å uttrykke abstrakt meningsinnhold. Det pågår altså en overført betydning som leses ut fra ulike sekvenser i verket (Claudi, 2010, s. 23). Et eksempel på et verk som bruker allegori som virkemiddel er Máret Anne Saras *Mellom verdener* (2014). Her går søskenparet Sanne og Lemme fra deres kjente primærverden til en sekundærverden hvor fantastiske umuligheter blir en del av deres nye liv (Bakken, 2018, s. 238). En av disse magiske elementene som dukker opp i den nye verdenen er en dødståke som dreper alt som går inn i den og skaper dermed trøbbel for lokalbefolkningen. Denne tåka viser seg å være et avtrykk primærverdenen gjør på sekundærverdenen. Tåka dukker nemlig opp hvor menneskene i den moderne verdenen lever og utnytter naturen rundt seg (ibid, s. 239). Møtet Sanne og Lemme har med dødståka kan dermed fungere som et eksempel på en allegori over menneskeskapte miljøødeleggelser (s. 240). Det synligjør altså miljøødeleggelser på en forkledd måte. Hva slike allegorier kan gjøre med leseren kan vi finne svar på i Bettelheims (1975, s. 21) teorier. Han sier som sagt at det finnes et tydelig bånd mellom fortellinger og underbevissthet, og at leseopplevelsen av fiksjonskarakterenes ytre reise kan medføre en indre reise som setter preg på leseren. Når da leseren leser om karakterene Sanne og Lemme som lever i en miljøtematisert allegori, kan denne leseopplevelsen feste seg til leserens underbevissthet og dermed skape økt persepsjon om miljøtematikken.

2.5.3.2 Brudd med antroposentrismen

Skirbekk hevder at vi, homo sapiens, har en intuisjon av andre arters egenverdi (1999, s. 27). Et perspektiv som derimot nettopp sier at alle skapninger er til for mennesket, fordi mennesket er det eneste med verdi i seg selv, er antroposentrisme (ibid, s. 47). I et antroposentrisk syn settes altså mennesket i sentrum av universet (ibid; Goga, 2018, s. 353).

En motsetning til en antroposentrisk holdning er en økosentrisk holdning. Her verdsettes alt liv i økosystemet. Hvor stor verdi andre arter enn homo sapiens tillegges, derimot, varierer i ulike perspektiver som spenner fra total likestilling til et hierarki av ulike verdier for ulike arter (Skillebekk, 1999, s. 47). Uansett hvor på denne skalaen man befinner seg handler økosentriske perspektiver i litteraturen i bunn og grunn om å anerkjenne andre arters verd (Goga, 2018², s. 367). Jeg skal nå presentere et litterært virkemiddel hvor økosentrisme gjør seg synlig ved økokritisk lese måte av fantasy-sjangeren. Dette er å gi artsmangfoldet en stemme.

Når dyr, trær og planter har menneskelige egenskaper, som å kunne snakke, kalles dette besjeling (Lauvstad, 2020). Dette er et vanlig virkemiddel i fantasy-litteraturen (Goga, 2018², s. 367). I kjente fantasy-verk ser vi dette for eksempel når Harry Potter kan konversere med slanger (Rowling, 2014), når entene kan samtale med hverandre og med mennesker i J.R.R Tolkiens *Ringenes herre* (2007), og når en katt kan uttrykke seg på en svært sofistisert måte i Lewis Carrolls *Alice i eventyrland* (2019). Språket trenger derimot ikke være forståelig for mennesker, og da menneskelig besjelt, så lenge deres språk, og dermed egenverdi, er løftet frem (Goga, 2018², s. 367). Lyder og kroppsspråk er også språk som kan lyttes til, selv om man ikke forstår meningen fullt ut. Det sentrale er at fremmede arters stemme blir anerkjent. Vi så Nussbaum (2016) løfte frem nettopp å lære seg å lytte til det som ellers virker fjernt fra en selv, da det trener barn i å tillegge følelser og tanker til andre vesener. Her så vi henne videre presentere medlidenhet som en egenskap leseren kan oppnå. Dermed er et potensiale ved å lese om snakkende dyr, trær og planter at leseren blir mer opptatt av bærekraftsmål 14: «Livet i havet» og 15: «Livet på land» (FN-sambandet, 2021), og alt som rører seg der, sitt velvære.

2.5.3.3 Naturskildringer

Skildringer av naturen, og dens estetikk, kan gi leserne en emosjonell tilknytning til naturen, hevder Bakken (2018, s. 236). Barnelitteraturen, og også fantasy-litteraturen, myldrer av scener hvor karakterene er omgitt av planter og trær (Goga, 2018², s. 354). Karakterene reiser gjerne gjennom frodige skoger og mektige landskap, og erfarer dermed store naturopplevelser (Senior, 2012, s. 190). Leserne får gjennom slike reiser en estetisk tilknytning til naturen, hvor en vekkelse av følelser er inngangen. Det kan være vakkert og gledefylt, men også preget av melankoli i en dystre setting.

Naturen kan også ha en magisk dimensjon ved å vise en levende side. Når naturen i blir beskrevet gjennom magiske elementer blir barns animistiske tendenser møtt, slik Bettelheim (1975) har vist oss er viktig for å treffe dem i deres disposisjoner og tankemønstre. Dette kan for eksempel være en bekk som skinner fordi den består av enhjørningsdråper, eller en skog som beveger seg fordi naturen puster slik dyr og mennesker gjør. Det sistnevnte er et eksempel på bruk av det litterære virkemiddelet *antropomorf* (Persvold, 2019), som betyr at fenomener har menneskeliknende trekk. Det at naturen blir beskrevet som om den lever, og på den måten gis en sjel, gir igjen assosiasjoner til den romantiske litteraturperioden. I romantikken blir naturen som tidligere nevnt hyllet i sin ville form som om åndelige krefter bodde i den (Andersen, 2012, s.164-165). Selv om leserne ikke nødvendigvis adopterer romantikernes holdninger til og respekt for naturen, kan det å lese om en magisk, levende dimensjon ved det organiske vekke følelser og skape interesse.

2.5.3.4 Skildring av bærekraftige samfunn

Et steg videre fra å anerkjenne naturen som interessant og verdifull, er å vite hvordan en kan ta vare på den på en bærekraftig måte. Det er her strategien Bakkens nevner, skildring av bærekraftige samfunn, kommer inn (2018, s. 240). Fantasy-sjangeren har, som tidligere nevnt, store muligheter til å skildre fiktive og annerledestenkende samfunn (Otnes, 2010, s. 20).

Lesing av fantasy-litteratur innebærer ofte en slags reise tilbake i tid, hvor teknologi og andre elementer fra vårt moderne samfunn ikke nevnes (Guanio- Uluru, 2018, s. 113). Dermed blir dette store rommet fantasy-sjangeren har til å skildre alternative måter å leve på ofte preget av eldre tiders levesett. Bakken nevner at det er vanlig å hente inspirasjon fra urbefolkningers levetider, som ofte innebærer livsførsler med mer nærkontakt til naturen (2018, s. 240-241). Et eksempel er boken *Ishavspirater* (2015) av Frida Nilsson hvor Siris familie på mange måter lever som et urfolk, hvor fiske og bærplukking står for mattilførselen kontra nærbutikken (Nilsson, 2015, s. 10). Noe av det samme møter leseren i Saras *Mellom verdener* (2014), hvor det eksempelvis er referanser til samiske røtter, og deres naturnære levesett (Bakken, 2018, s. 240-241). Her får leseren innblikk i særegne måter å leve på sett i kontrast med hva som er vanlig i vår samtid.

Slike originale, mer bærekraftige strukturer har vi sett at kan ha en psykologisk funksjon på leseren ifølge Jackson, som hevder at fiksjonens vrengebilder og forlengelser av det virkelige samfunnet kan gi leseren nye tanker om virkeligheten (1981, s. 176). Satt på spissen kan derfor det å lese om samfunn som eksempelvis kun lever av «nærmat» påvirke leseren til å

ville selv skape et samfunn hvor dette er standarden. Her finnes det også overføringsverdi til Isers (1989, s. 213) og Nussbaums (2016, s. 42) teorier om at fiktive erfaringer gjennom andres gjerne fremmede, komplekse tanker, kan endre verdensbildet til leseren. Med andre ord kan det å lese om andre samfunn være en inngang til at leserne tenker over måten de selv lever på i naturen.

3.0 Metode

For å undersøke min problemstilling: «*Kan fantasy-verket Dødens tjern være med på å øke leserens respekt for naturen og miljøbevissthet?*» har jeg valgt å bruke litterær analyse som er festet i hermeneutiske tradisjoner.

3.1 Litterær analyse

Det hermeneutiske består i hovedsak av forfatterens perspektiv som vi så i innledningen, teksten i sin selvstendighet, mine refleksjoner, og møtene mellom disse tre. I teksten som tekst vil jeg vektlegge personfremstilling og de litterære karakterenes utvikling, men også symbolikk, arketyperiske mønstre og tematikk. I tillegg nevner jeg intertekstuelle referanser og den språklige stilen for å skape et helhetlig, hermeneutisk bilde av boken. Etter vi har blitt kjent med verket tekstinternt perspektiv, vil økokritiske perspektiver konkret vektlegges i siste del av analysen. Målet er at en kombinasjon mellom litterær, tematisk analyse og en økokritisk lesning vil gi et dekkende bilde av boken, som gir belegg for å undersøke om *Dødens tjern* kan ha potensiale for å øke leserens respekt for naturen og miljøbevissthet.

Hermeneutikk er et annet ord for tolkningslære (Vinje, 1993, s. 33). En essensiell faktor i hermeneutikken er forforståelser, ifølge blant annet Hans-Georg Gadamer (Claudi, 2013, s. 112). Jeg skal nå trekke frem et aspekt som er viktig å tenke på under innsamling av data via analyse av et litterært verk, som er *forforståelser*. Jeg har valgt ut forforståelser for å anerkjenne hvordan mine holdninger som tolker kan påvirke analysen i tråd med hermeneutiske tradisjoner.

Gadamer bruker termen *forståelseshorisonter* om forforståelser i en hermeneutisk leseprosess. Forståelseshorisontene innebærer erfaringer, holdninger og verdier leseren har med seg fra tidligere, altså forforståelse (Claudi, 2013, s. 112). Fortolkerens egne tanker er alltid involvert i meningsdanningen, ifølge Gadamer (2010, s. 428), fordi leserens egen, unike horisont smelter sammen med teksten. Dette kaller Gadamer en *horisontsammensmeltning* mellom tolkerens og forfatterens forståelseshorisonter. På grunn av horisontsammensmeltningen er

det viktig å anerkjenne sin egen naivitet som tolker, og være bevisst sine egne referanserammer, hevder Gadamer (2010, s. 437), da det subjektive alltid vil blande seg inn på et plan. For å få så gyldige forskningsresultater som mulig, ved litterær analyse som metode, er det derfor viktig å være bevisst hvordan ens forforståelser kan farge tolkningen.

Jeg skal nå gjennomgå mine forforståelser, samt hva jeg anser som relevant i analysen. Jeg begynner med forforståelsene mine angående forfatterdimensjonen. Jeg går ut fra at forfatteren Sigbjørn Mostue har en sterk intensjon med *Dødens tjern* om å påvirke sine lesere til et natur- og miljøengasjement. Belegget for at jeg påstår dette finner jeg i Mostues egne utsagn fra pressemeldingen og hjemmesiden hans som vi så i innledningen. Her stadfestet han at han har en agenda med å vekke barns interesse for naturen og miljøet. Denne forforståelsen kan medføre å ta for gitt at Mostue har innlemmet strategier for å oppnå økt respekt for naturen og miljøbevissthet i *Dødens tjern*. Det er verket jeg i hovedsak skal analysere, ikke Mostues intensjoner rundt teksten. Derfor er det viktig at boken taler for hva den inneholder, og at Mostues ord kun blir et supplement for økt kontekstforståelse.

Jeg har, som Mostue, holdninger angående natur og miljø, derfor skal jeg nå gå inn i en personlig dimensjon, og hva som preger min forståelseshorisont i økotematikken. Mitt tankesett er først og fremst påvirket av samtidens natur- og miljøutfordringer. Fra et grunnleggende standpunkt tror jeg på klimautfordringene, og dermed mener jeg også miljøvern og bærekraft er verdt å satse på, som FNs bærekraftsmål om å stoppe klimaendringene innen 2030 vitner om (FN-sambandet, 2021). Dette er videre forankret i mitt lærermandat, da jeg har et ansvar for å bringe Overordnet dels punkter 1.5 «Respekt for naturen og miljøbevissthet» og 2.5 «Bærekraftig utvikling» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7-13) inn i klasserommet. Angående naturvern, og utfordringen «tap av biologisk mangfold» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7), anerkjenner jeg dette som viktig, både på bakgrunn av antroposentriske holdninger om å bevare artslivet for å redde menneskets fremtid, men også fra et økosentrisk standpunkt, da jeg mener alle arters eksisens har egenverdi (Skillebekk, 1999, s. 27). Jeg befinner meg da i en antroposentrisk og økosentrisk mellomposisjon, og håper alt i alt på en mer bærekraftig fremtid til alles fordel.

4.0 Analyse og drøfting

4.1 Presentasjon av *Dødens tjern*

Vi skal nå vurdere om *Dødens tjern* er et verk som er gunstig å formidle i klasserommet for å kaste lyst over emnene natur- og miljøvern. *Dødens tjern* er skrevet av Sigbjørn Mostue, og

ble utgitt i 2020. Den er illustrert av Ketil Bleidin, men illustrasjonene vil ikke bli referert til. Forlaget hevder målgruppen er barn fra åtte til tolv år. Et sentralt tema i boken, i henhold til min analyse, er *menneskets forhold til natur og miljø*.

I den ytre handlingen møter vi søskenparet Malin og Mathias som skal ut på skogstur til et naturreservat sammen med sin far, hans kjæreste og datteren hennes, Birgitte. Turen er preget av sure miner og gnisninger i relasjonene, men familieproblemene blir etter hvert små i forhold til farene som truer fra overnaturlige skapninger der inne i villmarken.

4.2 Sjangeren: portal- og oppdragsfantasy og inntrengerfantasy

Fantasy er en sjanger som favner om mange ulike fortellingsteknikker. Jeg vil bruke en av de mest kjente inndelingene av sjangeren, som er gjort av Farah Mendlesohn. I *Rhetorics of Fantasy* (2008) beskriver Mendlesohn fem fantasy-kategorier, hvor to av dem er «Portal-Quest fantasy», og «Intrusion fantasy». En vanlig norsk oversettelse på disse er portal- og oppdragsfantasy og inntrengerfantasy (Guanio-Uluru, 2019). Dette er de to undersjangerne jeg vil klassifisere at er synlige i *Dødens tjern*.

I portal- og oppdragsfantasy starter protagonisten i trygge rammer, for så å havne i en ukjent verden hvor mystiske usannsynligheter viser seg (Mendlesohn, 2008, s. 1). Portalen er hva som transporterer karakterene fra det trygge, kjente og gjerne realismepregede, til det mystiske, ukjente og usannsynlige (Mendlesohn, 2008, s. 1-2). Den symboliserer altså et skille mellom to dimensjoner ved verden, fra en primærverden til en ny, sekundærverden (ibid, s. 59). Bruddet med det kjente ser vi med Mathias og Birgitte når verdensbildet deres plutselig blir snudd på hodet av alt det forunderlige de møter i den magiske, sekundærverdenen. Videre får Mathias, med senere hjelp av Birgitte, et oppdrag. De må redde familien sin fra å bli tatt av nøkken, bokens antagonist, som bor i tjernet familien telter ved. *Dødens tjern* har altså flere elementer som innlemmer den i portal- og oppdragsfantasy.

Portal- og oppdragsfantasy er derimot ikke den eneste fantasy-undersjangeren som er synlig i *Dødens tjern*. Inntrengerfantasy er også en del av boken. I inntrengerfantasy er det noe overnaturlig fra en sekundær verden som bryter inn i den primære verdenen, altså en slags speilvending av portal- og oppdragsfantasy (Mendlesohn, 2008, s.1). Her er nissen, Børre, vi møter i *Dødens tjern* en sentral figur som gir boken et innslag av inntrengerfantasy. Han, som kommer fra en sekundærverden, bruker blant annet sine magiske evner til å gjøre nissestreker i menneskenes primærverden. Han viser seg også fysisk for Mathias for å advare han om

nøkken. Dermed vil jeg kategorisere *Dødens tjern* som et fantasy-verk som har elementer av både portal- og oppdragsfantasy og inntrengerfantasy.

4.3 Skrivestil og humor

Innlemmelsen av mytologiske vesener som Børre i en vanlig verden skaper gjerne en humor-effekt, fordi det blir en absurditet som kan være morsomt (Nikolajeva, 2012, s. 56). Mostue sier i det nevnte intervjuet med forlaget at han i *Dødens tjern* har forsøkt å innlemme nettopp «masse humor» (Cappelen Damm, 2020) i verket. Som forfatter har man muligheten til å vri og vrenge på språkkonvensjoner (Andersen, 2019, s. 113), og dette er et element hvor humor kommer frem i boken. Nissene bruker noen særegne begreper menneskene ikke har i sitt vokabular. La oss se på karakteristikken av Børre; Børre er en «bissniss» som driver med «bissniss» som barberer (Mostue, 2020, s. 28). Han bor videre i en bygård og elsker brødristere. Her ser vi for det første alliterasjon, altså bokstavrim hvor flere av de trykksterke stavelsene i en tekst begynner på samme konsonant (Skei, 2020). For det andre ser vi ordspill, hvor uttrykket business er kombinert med ordet nisse, som har resultert i en nydannelse av ord. Dette er en derfor en leken skrivestil, som kan appellere til og møte barns språkfølelse godt (Fredwall, 2018, s. 224). Denne lille nissen er videre ikledd tweed-dress som kan gi et nytt element av humor, fordi det er et antrekk som strider veldig med de konvensjonene vi har om nisser. I tillegg har han et barnslig språk, og artikulerer shoppingssentre som «sjopingsentre» (Mostue, 2020, s. 76), som også kan kategoriseres som komisk. Enkelt sagt kan vi si at *rart* er lik *gøy*, spesielt for barn (Cross, 2011, s. 60). Fantasy-litteraturen har svært gode muligheter til å inkludere slik humor, da jo kun fantasien setter grenser for hva slags rariteter forfatteren kan dikte opp.

Humoren vi finner i *Dødens tjern*, og da i språket til og beskrivelsen av Børre, kan ha en psykologisk effekt ved å gi leseren en form for utslipp (Cross, 2011, s. 62). Årsaken er at det gir en trygg grunn for tanker og følelser som kanskje ellers er forbudt (ibid, s.71). Barn blir fortalt at de ikke er pent å le av andre som er «rare» med deres språk og klær. I fiksjonslitteraturen, derimot, er dette tillatt, og forfatteren legger også opp til det. Hva som er morsomt er derimot svært personavhengig, og spesielt barn kan ha problemer med å oppfatte humor dersom det er for få referanser til deres verden (Fredwall, 2018, s. 225).

Vi har også sett Mostue understreke at han har hatt intensjon om å inkludere de to litterære kommunikasjonsstrategiene «alvor» og «spenning» (Cappelen Damm, 2020) i verket. Alvoret vil vi se er nært knyttet til natur- og miljøproblematikk. En spennende fortelling kan bestå av

at karakterene stadig møter på konflikter de må løse, og jo hyppigere og mer uventet disse utfordringene kommer, jo høyere intensitet får gjerne spenningen i verket (Andersen, 2019, s. 55). Et slikt tett handlingsomslag er det i *Dødens tjern*, som vi i løpet av analysen vil oppdage, sammen med humoren og alvoret.

4.4 Persongalleriet

Fra persongalleriet skal vi analysere hovedkarakterene Mathias og Birgittes utvikling i forholdet de har til natur og miljø, da disse to litterære karakterene synes å ha en tydelig *funksjon* i verket. Hovedpersonene, eller protagonistene, i fiksjonslitteratur har som regel et *prosjekt* som funksjon (Andersen, 2019, s. 34). *Dødens tjern* ble over kategorisert som portal- og oppdragsfantasy, og vi fikk da vite at hovedpersonenes prosjekt/oppdrag var å stoppe nøkken. Dette er altså hovedfunksjonen til Mathias og Birgitte, som vi vil se i den ytre handlingen. Andersen (2019, s. 35) hevder videre at en av de viktigste måtene litterære karakterer eksponerer seg på er gjennom *relasjoner* til andre. Dette gjelder alt fra møter til konflikter og konfrontasjoner. Derfor vil forholdet Mathias har til sin far, og Birgitte på sin side har til sin mor, vektlegges. Dette er også fordi faren, Torvald, og moren, Ella, er et såkalt *motsetningspar*, som betyr at de representerer karakteristikk og verdier som står i stor kontrast til hverandre (ibid). Her får gjerne den ene figuren *empati* fra leseren, mens den andre får *antipati* (ibid, s. 38). Torvalds holdninger og væremåte virker å tiltrekke seg det førstnevnte og Ella det sistnevnte, som synes å ha stor innflytelse på barna deres. Dette vil vi se i parallell-konflikter mellom den eldre og yngre generasjonen. I tillegg opplever Mathias og Birgitte et stort miljøskifte fra kjent primærdimensjon til ukjent sekundærdimensjon. De går inn i et *affektivt rom* på den andre siden av portalen som later til å forme følelsene og tankesettet deres. Sammenfattet vil altså relasjonene til Mathias og Birgitte, samt miljøet de blir den del av, være hovedfokus i analysen av deres utvikling i forholdet til natur og miljø.

4.4.1 Synsvinkelen Mathias og hans naturvern-entusiastiske, maktesløse far

Mathias, en gutt i barneskolealder, er bokens protagonist. Han er videre sentrert synsvinkel i alle bokens kapitler med unntak av prologen. Synsvinkelen i en bok, og følelsene og tankene som følger med denne, er viktig for hvordan en fortelling oppfattes av leseren (Andersen, 2019, s. 69). I *Dødens tjern* formidles fortellingen i tredjeperson, som vi for eksempel ser i setningen «Pappa smilte tilbake, og Mathias syntes han liknet en førsteklassing som nettopp hadde fått ros fra læreren.» (Mostue, 2020, s. 43). Her finner vi tredjepersonene *pappa* og *Mathias* og ikke et førstepersons- jeg. Videre får vi høre en *tanke* Mathias har, mens vi kun får vite hva faren *gjør*. Dette er gjennomgående i boken, hvor vi får innblikk i Mathias sitt

indre liv, mens de andre karakterene kun blir beskrevet via deres handlinger og replikker. Når et verk har en utvendig forteller som vinkler seg inn på en karakters synsvinkel på denne måten, kalles det en ekstern fortellerposisjon som kombineres med en intern synsvinkel. Når den interne synsvinkelen i tillegg er rettet mot en enkelt karakter heter det et sentralperspektiv (Andersen, 2019, s. 71-72). *Dødens tjern* har altså, i alle kapitler utenom prologen, en ekstern forteller med en sentrert, intern synsvinkel.

En viktig relasjon for Mathias er faren hans Torvald. Faren er svært naturinteressert. Mathias er i begynnelsen i flere konfrontasjoner med farens ideer, og starter dermed som en slags motsats til sin far. I bilen, på vei opp til skogen, tenker Mathias: «Han var enig i at det var idiotisk å bruke helga til å dra opp i marka for å overnatte i et telt. Det var ingenting å gjøre i skogen. Ingenting!» (Mostue, 2020, s. 5). Videre ytrer han: «Jeg hater skogen, svarte Mathias. -Alt som ikke har asfalt i nærheten, er unaturlig!» (s. 14).

Det er tydelig at faren til Mathias har en agenda med teltturen: «Det hadde ikke gått lang tid etter at faren og Ella flyttet sammen, før de begynte å krangle så busta føyk, om noen vindmøller som skulle bygges ut i skogen og en avgjørelse i bystyret hvor Ella visstnok «satt på vippen». (s. 9). Torvald vil altså omvende Ella, slik at hun får stoppet utbyggingen av vindmøller i naturreservatet. Det er her de to blir et motsetningspar ved å være en politisk kontrast til hverandre i saken om naturvern. Torvald holder videre flere taler, med sin sønn som vitne, hvor han forsvarer skogen mot utbyggingen:

«- Ikke når det går på bekostning av urørt natur, svarte pappa og pekte utover. – Et ekte grønt skifte betyr ikke mer teknologi, mer strømledninger, mer plast, flere rotorblader, og mer utbygging! Å skulle hugge ned skogen her ute, sprengte fjell grave bort skogbunnen og erstatte den med tonnevis av betong og fyllmasse, det- det er bare *tragisk!* Ødelegge vår egen krypende natur for å sende kraft til utlandet ... Han ristet på hodet.» (s. 43-44).

4.4.2 Birgitte og hennes teknologiske, mektige mor

Birgitte er på samme alder med Mathias, og virker i starten som en forsiktig og sjenert jente. Hun beskrives av Mathias på følgende måte: «Tause Birgitte, som kun snakket til moren, og da så lavt at andre knapt hørte et ord. Men de store, stirrende øynene hennes talte et tydelig språk: Hun likte Mathias og familien like godt som Mathias likte henne og Ella. Og det var ikke mye å skryte av.» (s. 7). «Tause Birgitte» er altså kallenavnet hun får tildelt, og Mathias understreker videre den underliggende fiendtligheten mellom familiene.

En viktig relasjon i Birgittes liv er moren hennes, Ella. Moren har vi sett er en motpol til Mathias sin far. Ella nedprioriterer naturvern, og fokuserer heller på teknologiske fremskritt og fornybar energi. Videre er hun som styremedlem i kommunestyret en kvinne med makt, i tillegg til å være en beryktet lærer. Mathias liker henne absolutt ikke, og hun høster dermed mye antipati fra hans synvinkel. Hun skaper assosiasjoner til den klassiske «onde stemoren». Ella blir da på mange måter en intertekstuell referanse til stemoren i eksempelvis folkeeventyret *Askepott*, som er nedskrevet av blant annet Brødrene Grimm (1978). Birgitte virker innledningsvis svært avhengig av å søke trygghet i å være nær sin mektige mor, men etter hvert havner Birgitte i store konfrontasjoner med Ella.

4.4.3 På den andre siden: Mathias og Birgitte

Inntil nå har karakterene blitt beskrevet innenfor rammene til et realistisk verdenssyn. Dette skal derimot endre seg. Mathias og Birgitte får ta del i et magisk, sekundært univers, som er et affektivt rom som virker til å ha stor effekt på karakterenes indre liv. «- Den andre siden...? sa Mathias tankefull og stirret mot det veltede treet. – Den tingesten der borte er ei nisseluke forklarte Børre og pekte med tommelen mot rotvelten. – Det er slike vi bruker hvis vi skal over på deres side.» (s. 32). Mathias får altså vite om en annen dimensjon ved verden, som man kan reise til ved å bruke en portal, som her er en veltet rot.

Det er det faktum at hele familien står i fare for å bli spist av nøkken som får Mathias til å gå igjennom portalen. «- Jeg skal igjennom, jeg må redde Malin!» (s. 52), utbryter Mathias. Birgitte, som er en nysgjerrig sjel, merker videre at Mathias er borte og følger etter han. Birgitte og Mathias blir dermed de to eneste menneskene i en ny, ukjent verden: «- Dyr og trær som snakker, alver som synger ... Jeg skulle ønske jeg kunne være her for alltid, utbrøt Birgitte drømmende.» (s. 75). Dette sier Birgitte etter hun har stoppet for å lytte ved nesten hvert eneste tre. På den overnaturlige siden kan nemlig dyr og trær snakke et forståelig språk. Videre får de vite av Børre at alvene er totalt avhengig av denne urørte skogen de befinner seg i:

«Alvene er skogens voktere, men hvis de taper et slag og skogen hugges ned, forsvinner de for alltid. Noen sier de rett og slett dør. Så det blir færre og færre alver igjen, akkurat som dyr og fugler, slik som dere strevinger farer fram overalt, sa nissen sørgmodig. – Dere er riktig så smarte, men spesielt snille mot andre skapninger er dere ikke.» (s. 75).

Dette setter en støkk i Mathias: «Mathias hadde fått med seg pappas fortvilelse over hvordan naturen stadig ble mer utpint rundt om på kloden, men hadde aldri kjent på den tomme

følelsen som nå kom innover ham.» (s. 75). Kunnskapen Mathias nå har fått blir bakteppet for flere samtaler.

4.4.4 Katalysator-samtalene

Vi skal nå se på to viktige diskusjoner Mathis og Birgitte er med på, som kan sies å eksponere hva karakterene står for, men også hvordan holdningene deres forandrer seg. Den første diskusjonen igangsettes når Birgitte spør Børre hvorfor nissene kaller dem for «strevinger», som er et nytt eksempel på nydannelse av ord slik vi eksemplifiserte lenger opp. Børre svarer at menneskene: «- Strever, sover litt, og strever så igjen – Før dere en vakker dag har blitt gamle og surrete og snart trekker deres siste sukk.» (s. 75). Børre innrømmer videre at nisser har blitt likere og likere menneskene med årene. Han leker med tanken om å leve mer som nissene gjorde før: «Kanskje Børre burde ha forlatt bissen sin og blitt bonde. Passet på dyra og levd slik nisser gjorde i gamledager.» (s. 75-76). Mathias svarer denne tanken ved å nevne at brødrister ikke var en del gårdslivet i gamledager. Dette har Børre tenkt over. «- Hvorfor fulgte vi etter strevingene? Hvorfor ble vi bissen? Jo, nettopp fordi bylivet har så mye fristende å by på. Som brødrister. Busser. Sjøpingsentre. Fine klær. Bygårder med sjøutsikt. Alle såne ting.» (s. 76). Børre kan videre fortelle at nissene i gamledager også pleide å ha kamper om territorier, hvor de nappet av hverandre skjegget, men at de nå lever side om side i bygårdene. Tross det gode byliv, lokker spesielt våren frem «en stemme dypt nedi sjela som sier at noe er feil» (s. 76) hos Børre. Han vil nærmere naturen, og forklarer at denne lengselen er hva som får han til å snike seg med på familieturen til skogs. Birgitte kan relatere seg til Børres tiltrekning mot naturen: «- Nesten som oss mennesker! nikked Birgitte ivrig. – Vi liker også å komme oss bort fra byen innimellom, for å dra på hytta eller gå turer i fjellet og sånt.» (s. 76).

Den andre diskusjonen handler om bygging av vindmøller i naturreservatet, og med det overtar Mathias og Birgitte sin far og mors store debatt, og blir en parallell til sine foreldre: «- Nå skjønner jeg hvorfor pappa mener at utbygging her oppe er galt, nikked Mathias for seg selv. – Det vil selvfølgelig ødelegge skogen!» (s. 87). Her svarer Birgitte, med sin mors stemme i bakhode, «- Mens mamma mener vi må være villige til å ofre noe for å redde klimaet.» (s. 87). Mathias innvender: «- Vindmøllene kommer til å drepe masse fugl, sa han strengt. – Og insekter.» (s. 87). Mathias finner frem flere argumenter han har hørt Torvald si, som at myren også slipper ut CO². Birgitte rikker seg ikke. Alle poengene deres, frem til nå, kommer fra det de har sett og hørt i menneskenes primærverden. Argumentet som derimot

stopper diskusjonen er hentet fra det affektive rommet karakterene nå befinner seg i, den magiske sekundærdimensjonen: «- Men du har da sett og hørt hvordan trærne snakker, hørt ugla - hvordan kan du være med på å ødelegge alt dette?» (s. 88). Birgitte finner ikke et motargument, og står igjen med «store øyne og vidåpen munn» (s. 88). Mathias tillater seg «følelsen av å ha vunnet en debatt» (s. 88).

4.4.5 Tause Birgitte finner sin stemme og Mathias finner evnen til å lytte
Oppdraget Mathias og Birgitte har fått løser seg til slutt. Nøkken blir beseiret, dog med litt hjelp fra en lokal nisse. De blir derimot tildelt et nytt oppdrag av alvene i skogen. Alvene, som er avhengige av skogen sin, er ikke berget selv om nøkken er borte. De trenger også at menneskene forsvinner fra territoriet deres. De forbanner derfor Mathias og Birgitte med «alveblåst» (s. 99), sekundærverdenens vri på elveblest, som blir enda et eksempel på nydannelse av ord (s. 99). For å unngå dette gis gjengen den nye oppgaven; De må redde skogen.

Som resultat av forbannelsen oppstår det en situasjon hvor Birgitte bryter sin taushet. De er tilbake i byen, og utslettet har begynt å synes. Ella skylder på skogen for utslettet til datteren hennes. Da eksponerer Birgitte en ny side av seg selv med å gå i full konfrontasjon med moren: «- *Ti stille mamma! Det er ingen «forbasket skog»!*» (s. 111). Hun fortsetter videre å motsi Ella, ved å understreke at trær og dyr vil dø. Ella feier det hele vekk, men Birgitte gir seg ikke:

«- *Du må høre!* skrek Birgitte og trampet i gulvet. – Jeg kommer aldri, aldri til å tilgi deg hvis du ikke gjør som jeg sier! Da blir jeg heller boende her, sammen med Mathias og dem! I verste fall finner jeg ut hvem faren min er, og flytter hjem til ham- heller det enn å bo med deg, hvis du ikke gjør som jeg sier og redder skogen!» (s. 112).

Birgitte truer altså moren med å flytte fra henne hvis hun ikke stemmer nei til bygging i skogen, noe som faktisk virker: «- Ella gikk på tvers av sitt eget parti og stemte mot utbygging! Skogen er reddet!» (s. 115). Birgitte viser en tydelig utvikling i denne sekvensen.

Videre finner vi også en endring i Mathias sin væremåte etter turen. Han synes å ha fått et annet syn på næromgivelsene: «I stedet for å gå rett hjem hadde han tatt turen innom parken. Med ørene på stilk hadde han lyttet til fuglene som sang fra tretoppene, og for første gang hadde han lagt merke til hvor fint det lød. Han klarte til og med å både gjenkjenne kjøttmeis og svarttrost.» (114). Den gutten som begynte med å ytre i forakt «-Alt som ikke har asfalt i

nærheten, er unaturlig!» (s. 14), stopper altså nå opp for å lytte til fuglesang i byens grønne lunger.

4.5 Analyse og diskusjon: Endring i Mathias og Birgittes syn på natur og miljø

Det er tydelig at Mathias og Birgitte har utviklet sitt forhold til natur og miljø i løpet av turen.

Jeg skal nå gjøre en analyse av denne utviklingen, og jeg videre drøfte responsen leseren kan ha på lesingen av de litterære karakterenes perspektivendring. Når litterære karakterer gjennomgår en utvikling, blir dette en del av deres dannelsesreise, eller *bildungsreise*.

Bildungsreisen er et begrep som stammer fra den tyske bildungsromanen. Her skildres typisk unge personers utvikling mot selvforståelse og anerkjennelse av å ha et ansvar i verden, med ulike former for idealer som etterstrebes (Summerfield & Downward, 2010, s. 1). Idealene som søkes etter i utviklingen av Mathias og Birgitte er respekt for naturen og miljøbevissthet.

4.5.1 Mathias sin bildungsreise

På overflaten virker Mathias som en gutt som gikk fra å hate alt i skog og mark, til å likne litt mer på sin far, ved å kunne forvare naturvern og se gleden i natur. Et sentralt tegn til Mathias sin forandring finner vi i hva han sier om fuglelyttingen: «for første gang hadde han lagt merke til hvor fint det lød» (s. 114). Det er altså *første gang* han nyter fuglesang. I tillegg har han tatt en annen vei for å komme inn i parken, så noe ved parken har altså lokket han dit, til tross for at han hadde hatt muligheten til å komme seg raskt hjem til brødristeren i bygården.

Relasjonen fra Mathias sin primærdimensjon, faren, er en karakter som er tydelig at har påvirket Mathias, til tross for at han innledningsvis gjør alt for å være kontrast til pappaen sin. Torvald er en farsfigur som kanskje bryr seg mer om naturvern enn folk flest. Det er videre tydelig at Torvald ikke er sjenert for å dele sin brede kunnskap på feltet, eller forsøke å la sin egen naturglede smitte over på de andre ved å si eksempelvis «Ingenting slår ren, urørt natur. Synes luften er blitt friskere alt, eller hva?» (s. 8). I tillegg har Mathias vært vitne til utallige diskusjoner rundt vern kontra utbygging av skogen, så han har fått høre farens argumenter ved gjentatte anledninger. Det viser at nettopp dette har hatt innflytelse på han når «farens argumenter begynte å dukke opp i hodet til Mathias» (s. 87) i diskusjonen med Birgitte.

Mathias blir i fortellingen innlemmet i det affektive rommet, den magiske sekundærdimensjonen. Her møter han Børre, alvene, og dyre- og plantelivet. I møte med Børre får Mathias høre hvordan sitt folk, menneskeheten, har påvirket den andre siden, og da spesielt alvene. Når Mathias får innblikk i at alver faktisk har dødd ut, i likhet med artene fra hans verden, berører dette han stort, til tross for at han visste godt om utrydding av arter fra

før av: «Mathias hadde fått med seg pappas fortvilelse over hvordan naturen stadig ble mer utpint rundt om på kloden, men hadde aldri kjent på den tomme følelsen som nå kom innover ham.» (s. 75). Det tyder altså på at farens sorg ikke var nok, men at det Børre sier, i det affektive magiske rommet, derimot har stor virkning på han. Denne «tomme følelsen han aldri hadde kjent på» (s. 7) får Mathias etter han har tilbrakt flere timer i en ny magisk, natur som bokstavelig talt snakker til han, og viser han at dyr og trær har følelser og behov. Det affektive rommet har berørt følelsene hans, slik affektive rom kan gjøre (Andersen, 2019, s. 38).

I det miljøet hvor dyr og trær snakker og viser følelser, og alvers sårbarhet presser seg rundt han, virker Mathias å ha innsett en ny verdi for andre arter. Øyeblikket hvor dette virkelig blir tydeliggjort er når han bruker argumentet i miljødebatten med Birgitte: «- Men du har da sett og hørt hvordan trærne snakker, hørt ugla - hvordan kan du være med på å ødelegge alt dette?» (s. 88). I tillegg finner han glede i å lytte til naturen hjemme i byen, med fuglene i parken en viktig scene i verket som viser at Mathias sin reise i skogen har berørt hans tankesett angående natur og miljø. Dette gjelder spesielt økt interesse både for å forsvare naturen, og for å nyte den.

Børre har videre enda en sentral betraktning han deler med Mathias angående livstil. Deres måte å leve på er i begynnelsen iøynefallende lik. De bor i samme bygård, og de nyter de samme, urbane godene. Samtidig ytrer Børre alternativer til den kjente og kjære måten de lever på. Bynissen, som egentlig trives med å bo slik som Mathias, har en lengsel etter noe annerledes, noe mer naturnært. Når Børre referer til vårens appell, og «en stemme dypt inni sjela som sier at noe er feil» fordi han lever for separert fra naturen (s. s. 76), ytrer han en glede for naturen. En slik glede kan vi se speile seg i Mathias når han er på fuglelytting i parken, og det kan derfor være at det Børre sier her kan ha sådd en spire i Mathias gjennom talene sine, i tillegg til det magiske miljøet.

4.5.2 Birgitte sin bildungsreise

Et område vi har sett Birgitte forandre seg på, er en helomvending fra å vektlegge teknologiske fremskritt og miljøsakene til å prioritere naturvern i nærmarka. Birgittes endring i tankesett betyr også at hun går opposisjon til sin nærmeste relasjon, moren Ella. Birgitte har vokst opp med en mor med sterke meninger, som blant annet har et engasjement for fornybar energi. I tillegg har moren en viktig plass i kommunestyret som gjør henne innflytelsesrik. Birgitte har nok vært lytter til mange av morens meninger. Dette får vi se i debatten med Mathias når hun drar frem argumenter hun henter fra sin mors utsagn. Når Birgitte derimot

snur seg imot sin mektige mor, kan opplevelser i reisen i det magiske universet, slik som med Mathias, ha hatt påvirkning.

I den magiske sekundærdimensjonen, hvor Birgitte får sjansen til å lytte til dyr og trær konversere, får Birgitte høre en setning fra Mathias som virker til å bevege henne stort: «- Men du har da sett og hørt hvordan trærne snakker, hørt ugla - hvordan kan du være med på å ødelegge alt dette?» (s. 88). Som resultat av disse ordene står hun igjen med «store øyne og vidåpen munn» (s. 88). Her har hun altså først fått oppleve naturens språk, og deretter understreker Mathias at livene i denne førstehåndsopplevelsen av naturens magi kan gå tapt hvis skogsutbyggingen hun står og argumenterer for faktisk blir utrettet. Hun får altså her en viktig grunn til å redde skogen.

Birgittes engasjement for å redde det som hun mener er alt annet enn en «forbasket skog» (s. 111) gjør henne til heltinne som faktisk berger den urørte skogen. Hun går dermed igjennom en utvikling fra å være en forsiktig jente, tett på sin mor, til å bruke sin stemme for alt den er verdt for å redde lokalskogen. Hun er altså ikke lenger en parallell til sin mor i vindmølledebatten. Hun har nå blitt en parallell til Mathias sin far, Torvald, slik som Mathias er. Det som binder Birgitte, Mathias og Torvald sammen her er forholdet til naturvern.

4.5.3 Leserens potensiale for utvikling gjennom Mathias og Birgitte

Det er Mathias sine øyne som skildrer fortellingen. Han er, som sentrert, intern synsvinkel, deltaker i handlingen hvor leseropplevelsen er basert på hva han tenker og føler. Vi har sett Iser (1989) fremlegge litteratur som en viktig kilde til å skape nye erfaringer i leseren, med fiktive karakterers opplevelser som inngang. Derfor blir Mathias sine perspektiver på hva han opplever i handlingen svært viktige for hvordan leseren oppfatter historien. Iser hevder videre at leserens respons til de fiktive erfaringene kan skape nye perspektiver for leserens måte å se verden på. Når de fiktive karakterene ser verden med et nytt blikk, får også leseren, ifølge Isers (1989) teorier, innpass i utvidende perspektiver. Slik de fiktive karakterene da gjennomgår bildungsreiser, kan også leseren dannes gjennom deres utvikling.

Leseren opplever Mathias gå fra skogshateren som blir til fuglelytteren, samt Birgittes forvandling fra en forsiktig mors pike, som blir en opprørsk helt på grunn av nye tanker om naturvern. To viktige vendepunkt leseren får erfare her er når Mathias kjenner på den «tomme følelsen» (s. 75) på grunn av alvenes og artsmangfoldets problemer, og når Birgitte står sjokkert med «store øyne og vidåpen munn» (s. 88) når hun innser at skogen hun nå har lært å kjenne er i fare. Satt på spissen kommer Mathias og Birgitte inn i tanker som før ikke streifet

dem. De mestrer «to think the unthinkable» (1989, s. 213), for å bruke Iser's ord. På sin ferd lærer de to karakterene å særlig tenke annerledes om den nære naturen, da det de redder er skogen som befinner seg en kort kjøretur unna hjemmet deres. Ifølge Iser's (1989) teorier kan disse karakterperspektivene også være med på å berike leserens verdenssyn. Ergo kan reisen gjennom utviklingen av Mathias og Birgitte spesielt ha innflytelse på leserens tankesett angående naturvern.

Videre er skogsturen Mathias og Birgitte blir kastet inn full av mange farefulle og unike hendelser. Først møter Mathias inntrengeren Børre, og ut fra hans primærverden åpner det seg en ny overnaturlig sekundærdimensjon. Deretter må han og Birgitte kjempe mot nøkken for å redde familien sin, og opplever også motstand fra alvene. Mathias og Birgitte gjennomgår med andre ord det Iser (1989) ville kalt utrolige og ekstreme fortellinger. Leseren kan videre lene seg tilbake og oppleve det karakterene gjør fra sidelinjen uten å selv være i fare. Dette innebærer eksempelvis å redde ulike organismer fra truende farer, både sin egen familie og skogens mangfoldige økosystem. Med andre ord får leseren svært mange muligheter i boken til å skape seg nye erfaringer om blant annet å befinne seg i vill natur, samt om å kjempe viktige kamper som et resultat av de mange spenningsmomentene i verket, og alt dette i komforten fra lesekrøken.

Troen på leserens dannelsespotensiale gjennom fiksjonslitteraturens karakterutvikling finner vi også i Bettelheims (1975) teorier. Bettelheim beskriver i likhet med Iser som at fiksjon kan ha påvirkningskraft på leserens indre utvikling. Her er Bettelheim som påpekt opptatt av den underliggende symbolikken i det de fiktive karakterene gjør og opplever i handlingsforløpet, på et psykologisk plan. Bettelheims (1975) teorier om det psykologiske er også relevant for erfaringene Mathias og Birgitte gjennomgår. Leseren får se familien og skogen blir reddet fordi Mathias viser mot og bestemmer seg for å gå igjennom portalen, etterfulgt av Birgitte. Sistnevnte blir til slutt brikken som redder hele skogen. Karakterene oppnår altså suksess i møte med store utfordringer. Bettelheim sier som sett: «Når det genkalder sig, hvordan helten i mangt et eventyr fik succes i livet, fordi han turde vise velvilje mod en tilsyneladende ubehagelig figur, tror barnet, at det kan utøve den samme «magi».» (1975, s. 72). Dermed kan mestringserfaringene til Mathias og Birgitte smitte over på leseren, og gi leseren mestringstro og en fortrøstning når vansker oppstår. Her kan troen bety en følelse av å klare å redde naturen, slik Mathias og Birgitte er forbilder for. Med andre ord finnes det potensiale i karakterutviklingen i *Dødens tjern* for oppøving i spesielt Overordnetnets delmål «Respekt for

naturen» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7), med henhold til Iser og Bettelheims studier av fiksjonslitteraturen.

4.6 Intertekstualitet

Det Mathias og Birgitte opplever er hendelser innsauset i overnaturlighet, og karakterene de møter er mytologiske skapninger. Dette magiske, overnaturlige i boken har røtter i norsk folketro og mytologi. Det finnes mye intertekstualitet i *Dødens tjern*, hvor en tydelig tendens er nettopp intertekstuelle referanser til folketro og myter. Her er nissene, nøkken og alvene tre skapninger som bringer slik intertekstualitet.

Nisser er vesener som stammer fra norsk folketro (Stovner, 2019). Det finnes mange former for nisser, blant annet skogsnisser, fjøsnisser og husnisser, slik de fremstilles i norske tradisjoner (Ingulstad & Solem, 1991, s. 9). Nisser er gjerne ertelystne skøyere som stadig gjør rampestreker (ibis, s. 22). Videre høres språket deres ofte ut som små barn som ikke har lært å snakke enda (ibid, s. 24). Et slikt barnslig språk har vi sett Børre ha, med uttrykk som «sjopingsentre» (Mostue, 2020, s. 76). Børre er husnisse, og han plager stadig de i bygården med en rampestrek eller to. Med andre ord treffer Børre på alle kategoriene over, og blir med det en figur fra norsk folketro som er innlemmet i boken. Bruken av miniatyr-mennesker eller små vesener i litteraturen, som Børre er, sies å styrke barneleseren, da barnet er større enn disse, og dermed kan føle seg sterkere og mektigere (Nikolajeva, 2012, s. 55). Barn er jo vant med å være mindre enn eldre barn og voksne, så det kan dermed føles godt for selvtiliten å lese om noen som er mindre enn dem.

Nøkken er også et vesen fra norsk folketro. Han har mange likhetstrekk med guden Loke, som er kjent fra norrøn mytologi. Loke er blant annet den som fører verden, Åsgård, i ulykke. Han kan videre forvandle seg til ulike dyr, som blant annet en hest. Han fremstilles i tillegg som et monster i underverdenen (Davidson, 1984, s. 104). Vi har også sett nøkken kjempe seg opp fra myrene, altså fra under jordflaten, samtidig som han forvandler seg til en hest på menneskesiden. Nøkken er ikke ukjent å bruke som intertekstuell referanse, og vi finner han blant annet også opptre i Henrik Ibsens stykke *Rosmersholm*. Når fru Rebekka ytrer «Om det bare var et blendverk? En av disse hvite hestene på Rosmerholm.» og sognepresten Rosmer svarer «Kunne vel være. For dem slipper vi ikke fra.» (Ibsen, 2005, s. 85) omtaler de nøkkens heste-formasjon, og henter samtidig om en farlig forlokkende kraft nøkken har.

Ifølge mytene, har alvene i likhet med nøkken gjerne bosteder separat avskilt fra menneskene. I tillegg kategoriseres noen av dem som farlige (Davidson, 1984, s. 114). Vi har sett alvene i

Dødens tjern bo i, og være avhengige av, naturen på den overnaturlige siden langt borte fra menneskene. Alver kan være lystbetonte og menneskers gode hjelpere (ibid), men dette er ikke særlig representativt for alvene i denne boken. Alvene er likere nøkken, da de skaper mest fare for de fiktive hovedkarakterene, selv om de ikke innrømmer å ha gjort det. Til motsetning fra nøkken er de ikke drevet av begjær, men en edel plikt: å beskytte skogen. De er dog også helt avhengige av skogen, så det foreligger et selvisk aspekt her.

Slik som barnet kan føle seg styrket av nisser, kan også monstre som nøkken, og også alvene når de viser sine mørke sider, ha en effekt på leseren. Monstre er et produkt av menneskelig fantasi som kan representere våre grådige, egoistiske sider. Sigmund Freud hevder monsteret kan være en inkarnasjon av menneskets undertrykte begjær (Waage, 2018, s. 138). Nussbaum (2016, s. 198) referer også til Freud, da hun sier at barn blir født til å tro at de er sentrum av verden, hvor deres lyster er loven. Barna løsrives derimot gradvis fra dette i oppveksten. Å lese om monstre, og spesielt nøkken som representerer en total frigjørelse av begjær, kan bekrefte denne siden av barnet, og på den måten bli et bilde av barneleserens psyke (Waage, 2018, s. 142). Bettelheim (1975, s. 63) hevder at barna vet at de selv ikke bare er gode, selv om samfunnet ber dem om å være det, og at det dermed kjennes godt å få anerkjent den mørke siden vi alle har. Det er derfor vi kanskje er fascinert av skurkene i litteratur og andre tekstformer, fordi vi vet at vi selv også har en liten eller stor skurk i oss.

4.7 Symbolikk og arketyperiske mønster

Nissene, nøkken og alvenes opphav i folketro og mytologi kan være nyttig å ha som bakteppe når vi nå skal undersøke symbolikken og arketyperiske mønster i verket. Symbolikken som vil analyseres i *Dødens tjern* består av *allegorier* og *symboler*. Allegorien har vi allerede sett er en overført, symbolsk betydning som gjentar seg i flere sekvenser i verket (Claudi, 2010, s. 23). Symboler i litteraturen består på sin side av ett element som lever et selvstendig liv i teksten, samtidig som det representerer en, gjerne kompleks, mer-betydning (Andersen, 2019, s. 125).

Begrepet *arketype* stammer fra gresk *arche* og betyr begynnelse. Dette angår bestemte fortellingsmønstre som finnes i hyppig tilbakevendende motiver, handlingsmønstre, karaktertyper eller språklige bilder. Det er altså universelle fenomener som er gjenkjennbare i mye litteratur, slik som for eksempel de intertekstuelle referanse til den århundregamle folketroen og mytene over. Da arketyperiske mønstre ses på som universelle kan de vekke spontane og ubevisste reaksjoner hos leseren, som gjerne skjer i det ubevisste (Nilsen,

Romøren, Tønnesen & Willand, 1994, s. 40). Vi har også sett Bettelheims (1975) teorier forsvare at det finnes underliggende, symbolske betydninger i litteratur som kan påvirke leserens psyke. I tolkningen av symbolikken og de arketypiske mønstrene vil alvene, nøkkens, og nissenes roller være utgangspunkt, og samtidig vil to konfliktløsninger i boken bli vektlagt. Årsaken til at disse sekvensene av teksten er valgt ut, er fordi de har mange kvaliteter som kan tolkes som universelle, og dermed ha potensiale for å vekke reaksjoner hos leseren (Nilsen et. al., 1994, s. 40).

4.7.1 Alvene: skogens voktere

Hovedkilden vi har til kunnskap om skapninger i den magiske dimensjonen, inkludert alvene, er Børre. Han uttrykker først en respekt for alvene «- Alle nisser vet at man skal passe seg for alvene, de er nemlig noen luringer som kan kaste forbannelse over hvem det skal være.» (s. 70). I tillegg forklarer han at alvene «forsøker å beskytte naturen, fra den minste mygg til den største furu, så godt de klarer.» (s. 70). I samtalen om strevings ødeleggelse av naturen så vi tidligere også Børre si følgende: «Alvene er skogens voktere, men hvis de taper et slag og skogen hugges ned, forsvinner de for alltid. Noen sier de rett og slett dør. (s. 75)».

Konflikten alvene står i er mot menneskeskapt teknologi, samt nøkken, som ble vekket av menneskene, nettopp fordi de la planer om å komme med bulldosere sine. Dette kan minne om tre og tårn-konflikten i Tolkiens *Ringenes herre* som ble nevnt over, som representerer et arketypisk mønster bestående av konflikten mellom natur og kultur. I tre og tårn-striden symboliserer treet det naturlige og tårnet det kunstige, kulturelle (Mathews, 2002, s. 75). I *Dødens tjern* har menneskene teknologiske maskiner som våpen, mens alvenes styrke er magiske makter fra eldgamle naturlover. Videre beskrives trærne, entene, i *Ringenes herre* som en sterk og sammensveiset gjeng (ibid). På mange måter er alvene også dette i *Dødens tjern*. De har et tydelig felles mål som samler dem, og de virker til å stå skulder ved skulder i alle avgjørelser. Menneskene, derimot, virker ikke like sammensveiset. I sin kulturelle sfære, representert av de voksne Torvald og Ella, og deres miniversjoner, Mathias og Birgitte, krangles det så busta fyker om utbyggingen. Videre er det generell høy konfliktfaktor i hele familien på tur. Med alle disse likhetene i konfliktene mellom tre og tårn og alvene og menneskene er det nærliggende å tolke symbolikken til kunstig kraft versus naturkraft.

Til tross for at alvene til slutt får som ønsket i denne striden, har de også tapt mange andre kamper. De har derfor en svak side ved seg som rokker litt med maktforholdet mellom dem og menneskene. Alvene vil aldri være utenfor fare så lenge menneskene sprer teknologisk

kultur i den urørte naturen. Dette gir dem en supplerende symbolsk rolle i fortellingen. Børre sammenliknet dem med utdøende arter: «Så det blir færre og færre alver igjen, akkurat som dyr og fugler» (s. 75), og dermed kan alvene, sammen med sin naturkraft, symbolisere artsmangfoldet. Dette gir også mening i og med at de både vokter over skogen, med sin styrke, men også blir rammet av skogens fall, som utryddingstruede arter. I et større perspektiv kan de da symbolisere selve økosystemet, ref. naturen. Symbolikken her blir ytterligere tydeliggjort ved at alvene dannet et magisk «bånd» (s. 99) til menneskene med sin forbannelse. Menneskene er også en komponent i naturens økosystem, og blir påvirket om andre arter dør ut. I tillegg har det betydning om du lever i harmoni eller harnisk med alvene. Om du trosser dem, er konsekvensene store, mens å følge deres vilje setter deg utenfor fare. Dette er også et aspekt ved naturen, som både dreper og gir liv.

4.7.2 Nøkken: skogens skurk

Hvis alvene symboliserer naturen, hva er da nøkkens bakenforliggende symbolikk? Nøkken er, først og fremst, bokens antagonist med stor a. Han er alles fiende, alt fra fisk, til menneske, til alv. Vi har sett han bli assosiert med å være en ren inkarnasjon av fritt begjær. Alt han er opptatt av er å skaffe bytter. Børre forklarer det slik: «Han hører visstnok til nede i de dype hengemyrene, men når nøkkefantan av en eller annen grunn dukker opp i et vann, går han løs på både fisk og ender og vadefugler. Når vannet er helt tomt for liv, kommer han seg over på neste tjern eller innsjø og tar fatt på det samme der.» (s. 70). Nøkken er altså en grådig sjel som ikke stopper før alt er tatt og fortært.

Det at nøkken egentlig tilhører hengemyrene er essensielt i tolkningen av hans symbolske betydning. Vi har sett en annen referanse til hva som skjuler seg i nettopp myrene i boken. I debatten mot Birgitte, viser Mathias til utslipp av CO² fra myrene som mulig konsekvens ved utbygging der. Store mengder utslipp av CO² medfører klimaendringer, som i ulik grad påvirker livssituasjonen til alt på jorden. Slik påvirker også nøkken livene i de vannene han får herje i, både på den magiske siden og menneskesiden. Videre synes nøkken å være en organisk komponent i den magiske naturdimensjonen. Han virker ikke til å være noens maskin, eller en innvandrer, da han har tilhørighet til myrene. CO² er heller ikke et unaturlig, malplassert stoff i naturen. Mengden utslipp, derimot, kan påvirkes av mennesker. Og menneskers prat om «å hugge og grave, sprengte og velte, drepe og spre den grå, harde sykdommen sin» (s. 90) er nettopp en kilde til nøkkens vekking. Med dette til grunn kan den symbolske tolkningen av nøkken være at han er en personifisering av menneskeskapte

klimaendringer. Denne tolkningen forsterkes av det faktum at nøkken et monster, som vi har sett er et produkt av menneskelig fantasi som kan representere våre grådige, egoistiske sider (Waage, 2018, s. 138). Vi som art har regjert verden basert på våre egne selviske ønsker, hvor klimautslippene og utryddingen av arter har vært konsekvenser. Dette minner veldig om nøkkens livsførsel hvor hans tilfredshet er alfa og omega.

Personifiseringen av miljøødeleggelser gjennom nøkken gjennomsyrrer mange sekvenser i boken. Dette har vi sett er et kjennetegn ved det symbolske virkemiddelet allegori (Claudi, 2010, s. 23). Jeg vil derfor klassifisere symbolikken vi finner i nøkken som en allegori. Videre minner nøkken-allegorien veldig om dødståke-allegorien i Saras *Mellom verdener* (2014). Dødståken dreper også alt som går inn i den, som skaper trøbbel for lokalbefolkningen, slik nøkken fortærer alt han kommer over. Dødståken viser seg videre å være et avtrykk menneskenes verden gjør på den underjordiske verdenen. På samme måte har *Dødens tjern* som portal- og oppdragsfantasy en primær- og en sekundærverden, hvor det er menneskene i primærdimensjonen som vekket nøkken i sekundærdimensjonen. Da dødståka kan tolkes som en allegori over menneskeskapte miljøødeleggelser (Bakken, 2018, s. 240), blir det dermed igjen belegg for å tolke at feiden med nøkken er en allegori som tematiserer kampen mot menneskeskapte klimaendringer.

4.7.3 To ulike seiere mot nøkken: ofring av stål og Otteline

Ved en anledning får nøkken så vidt tak i Malin, da kamuflert som en hvit hest. Videre opplever Mathias, Birgitte og Børre ved en annen anledning at alvene representerer faren, ved å nesten sende gjengen rett i magen på nøkken. Det er interessant å analysere symbolikken og de arketyperiske mønstrene i disse to seierne, fordi det blir et nytt gjenkall av konflikten mellom kultur og natur.

Når nøkken lokker til seg Malin som hest, er det alvene som hjelper trioen med hva de må gjøre for å skremme vekk nøkken. De synger følgende:

«Grådige nøkk, synk ned i ditt slam

Med alvenes sang

skal vi styggen binde,

få ham til å forsvinne

Men først må det kastes stål i vann» (s. 71).

Siste verselinje viser til løsningen. «Du må kaste noe av stål i vannet!» (s. 71) initierer Børre. Mathias forsøker først mobilen, som ikke går, og deretter beltespennen sin, som fungerer. Her ofres materialet som fostrer et mylder av menneskelige maskiner og utstyr. Grunnen til at akkurat stål skal kastes kan ergo tolkes som et avvik fra bruk av stål, eller maskiner, ved tjernet. Symbolikken her kan altså være at menneskene må unngå inngripen i vill natur for å unnslipe konsekvensene av klimaforandringer og et økosystem i ubalanse. Dette blir igjen et eksempel på det arketyperiske mønsteret med konflikten mellom kultur og natur.

Den andre, endelige seieren mot nøkken, i hvert fall i denne omgang, kan Børre, Mathias og Birgitte takke nissen Otteline for. Otteline er, til motsetning fra Børre, en lokal skogsnisse. Hun bor i en eldgammel hytte alene i skogen, og lever i harmoni med naturen. Hennes livsstil skaper assosiasjoner til hvordan Siri lever i *Ishavspirater* (2015), som ble referert til tidligere. Otteline lever også på mange måter som et urfolk, og selvfanget fisk er hennes kilde til mat, slik det er for Siri. Dette gjør henne til en stemme fra fortiden, slik urfolk og nisser pleide å leve, med den nære naturen som livsførsel. Urfolksreferansen forsterkes av hvor rynkete hun er, og av at hun initierer den avleggse tradisjonen nissekamp når Børre befinner seg på territoriet hennes.

Istedenfor å sloss mot Børre, forelsker Otteline seg i han. Her finner vi altså kanskje det mest klassiske arketyperiske mønsteret: kjærlighetsmotivet. Senere, når hun oppdager at Børre og vennene hans er i fare i kapitelet: «Man kødder ikke med ei forelska nissekjerring» (s. 95), opptrer hun som heltinne. Hun rir bokstavelig talt nøkken vekk som om hun var hans mester. Hele sitt liv har hun levd i harmoni med skogen, og som trærne i *Ringnes herre*, klassifiseres hun av en stor styrke. Dette kan symbolisere at å leve harmonisk med naturen, får nøkken, ref. klimaendringer og naturødeleggelse, til å trekke seg tilbake. En symbolsk tolkning av Otteline er da at hennes naturharmoniske livsførsel gjør henne til en kriger i klimakampen, og en stemme for bærekraft. Videre er hun også kvinne. «Moder jord» er et kjent begrep, som kan representere en feminin urkraft som gjennomsyrrer kloden. Som nevnt er gjerne bærekraft og tradisjoner fra urtiden nært knyttet sammen (Bakken, 2018, s. 240-241). Med andre ord kan Otteline symbolisere bærekraft, med en undertone av en feminin urkraft i naturen. Troen på en større kraft i naturen gir igjen assosiasjoner til den romantiske litteraturperioden (Andersen, 2012, s.164-165). En slik underliggende kraft har vi videre sett er en gjenganger i litteratur (Andersen, 2019, s.109-110), og dermed kan denne feminine urkraften i Otteline tolkes som enda et arketyperisk mønster i verket.

4.7.4 Kjærlighetens symbolikk: Børre og Otteline

Otteline, bærekraftens stemme, blir derimot ikke i skogen. Hun flytter inn sammen med Børre i bygården. Hun blir på mange måter en ny person: «Otteline hadde fått nye klær, så det var ikke så lett å kjenne henne igjen.» (s. 117) Videre sier hun: «– Nei, sjå, så gildt det var her, da. Fine møbler, teppe på gølv et og greier. Kanskje du kan vise ‘a Otteline denna brødrister’n au, Børrefar?» (s. 118). Hun virker altså ikke til å ha mye imot bylivet til tross for et stort miljøskifte.

Kjærlighetsmotivet om Otteline fra skogen som møter Børre fra byen kan ha en symbolsk betydning. Vi har sett Otteline tolkes som et symbol for naturharmoni, bærekraft og urkraft. Børre, på sin side, er bynisse som er et produkt av byens kultur. Denne kjærlighetsforeningen mellom skogsnisse og bynisse, gammelt og nytt, symboliserer mulig en balanse. Det handler om å ta med seg det beste fra begge verdener, og viser dermed til at det går an å leve mer bærekraftig samtidig som man benytter seg av moderne ressurser. En trenger altså ikke gi opp alle moderne goder for å kunne leve bærekraftig. Denne balansetolkningen forsterkes av Mathias sin bildungsreise. Han finner jo engasjement i det som kan forstås som en gylden middelvei mellom by og natur, nemlig parken.

4.7.5 Leserens mulige utvikling gjennom den sammenfattede symbolikken

Arketyperiske mønstre, med sin universelle kvalitet, kan som påpekt vekke spontane og ubevisste reaksjoner hos leseren, som gjerne skjer i det ubevisste (Nilsen et. al., 1994, s. 40). Symbolikkens symboler og allegorier er videre innganger til leserens utvikling, som vi har sett i Bettelheims (1975) studier av litteratur og barnepsyken. Sammenfatter vi de arketyperiske mønstrene og symbolikken i *Dødens tjern*, som er tolket ut fra denne analysen, finner vi to symbolske hovedkategorier. Disse er de arketyperiske mønstrene *kultur versus natur* og *kjærlighetsmotivet*, hvor symbolikken som er tolket i de overnaturlige skapningene er viktige komponenter i leserens mulige utvikling.

Konflikten mellom kultur og natur har vi sett i alvenes kamp for å forsvare skogen sin mot menneskenes arealendring, nøkken som blir sterkere når alvene blir svakere, og stålet som må ofres for å skremme nøkken vekk. Når alvene er et symbol for naturens økosystemer og nøkken er et symbol for menneskeskapte miljøødeleggelser, blir den sammenfattede symbolske betydningen at naturens økosystemer tar skade av menneskeskapte miljøødeleggelser. Her er det altså ikke bare nøkken som er skurken, men også menneskene. Her vil jeg hevde det er potensiale for spesielt to ulike reaksjoner hos leseren.

Den første reaksjonen handler om bekreftelse. Vi har sett Freud hevde at monsteret kan være en inkarnasjon av menneskets undertrykte begjær (Waage, 2018, s. 138). Når nøkken symboliserer menneskenes ødeleggelser, blir dette tydeliggjort. Menneskene har også vist seg å blant annet å forsyne seg grådige av de opprinnelig urørte naturområdene, samt slippe ut karbondioksid hemningsløst. Vi har på mange måter oppført oss som nøkken ved å anse oss som sentrum av universet, slik Nussbaum (2016, s. 198) referer til spedbarns grunnfølelse når de blir født. Å lese om nøkkens grådige holdninger, som symbol for menneskenes likedannde takter, kan dermed bidra til en bekreftelses-reaksjon. Bettelheim (1975, s. 63) hevder som påpekt at det kan kjennes godt å få anerkjent mørke sider av seg selv.

Den andre reaksjonen bunner i bevissthet om menneskenes rolle i klimakrisen, som blir en ringvirkning av bekreftelsen over. Før det første kan å få bekreftet sin rolle i en sak føre til bevissthet, fordi man blir klar over egen posisjon. Samtidig innebærer miljøsakene en svært kompleks situasjon med mange abstrakte, vitenskapelige begreper involvert. Derfor kan det være vanskelig for et barn å oppøve forståelse rundt temaer som menneskets rolle i miljøutfordringene. Vi har derimot sett Bettelheim (1975) fremheve bruk av magi og overnaturlige elementer som gunstig for barns oppfattelsesevne. Ifølge han er det lettere for barn å forstå kampen mot et monster enn mot mer abstrakte enheter, slik kampen mot klimautfordringer kan være. Derfor gjør fantasy-sjangeren midlene, med den magiske verdenen i *Dødens tjern*, det mulig lettere for barneleseren å oppnå erkjennelse av de universelle selviske taktene i mennesket, som kan favne om en bevissthet rundt hvordan vi i årrekker har endret miljøet. Mange mener jo som nevnt innledningsvis at potensialet for leserens forståelse- og bevissthetsutvikling er større med fantasy-sjangeren enn med realistiske verker, på grunn av nettopp store muligheter for symbolsk representasjon av elementer fra virkeligheten (Nikolajeva, 2012, s. 60).

Går vi videre til kjærlighetsmotivet, har vi sett dette være tolket til et symbol for balanse mellom gammelt og nytt og naturliv og byliv. I tillegg fører kjærligheten til at Otteline beseierer nøkken fordi hun vil redde sin kjære Børre. Videre er Otteline tolket som symbol for bærekraftighet og urkraft. Hun viser seg sterkere enn nøkken, hvor gode intensjoner og krefter er det som driver henne, i motsetning til nøkken. I leserens møte med denne symbolikken og de arketypiske mønstrene her vil jeg også her fremlegge to mulige reaksjoner.

Den første reaksjonen er igjen knyttet til fantasy-sjangerens overnaturlighet, hvor innlemmelsen av skapninger fra norsk folketro er sentral. Børre, og siden Otteline, fungerer

som inntrengere i menneskenes primærdimensjon. Videre har de også en litterær funksjon som menneskenes hjelpere, og som nisser er de mindre i størrelse enn barneleseren. De har videre flere barnlige trekk, som barnslig språk og en glede for rampestreker (Ingulstad & Solem, 1991, s. 9- 24). De minner altså om barn, samtidig som de faktisk er enda mindre i størrelse. Når vi kan dra så mange paralleller mellom nisser og barn, og Otteline i tillegg er så kraftfull på tross av sin lille størrelse, kan dette skape en følelse av at små folk, som barn, også kan få til ting. Som påpekt kan miniatyr-hjelpere, som nisser, sies å styrke barneleseren, da barnet er større enn disse, og dermed kan føle seg sterkere og mektigere (Nikolajeva, 2012, s. 55). Knytter vi dette sammen med symbolikken i hva Otteline beseirer, som er nøkkens inkarnasjon av menneskeskapt klimaødeleggelse, kan barneleseren få en tro på seg selv som kriger i klimakampen.

Det er viktig å presisere at mulighetene for utviklingen gjennom det symbolske mest sannsynlig ikke er leseren bevisst. Prosessen foregår ubevisst i psyken, slik symbolikk og arketyperiske mønstre hevdes å kunne vekke reaksjoner hos leseren i nettopp deres underbevissthet (Nilsen et. al., 1994, s. 40; Bettelheim 1975).

4.8 Økokritiske strategier

4.8.1 Synliggjøring av miljøødeleggelse

Symbolikken og de arketyperiske mønstrene vi nå har undersøkt henger tett sammen med synliggjøringen av miljøødeleggelsene i boken. Stedvis, som i diskusjonene, blir miljøødeleggelsene eksplisitt kommentert, slik som med muligheten for karbonutslipp fra myrene om skogsarealet tukles med. Vi vet derimot at fantasy-litteraturen har unike muligheter til å skape symbolske betydninger av elementer fra virkeligheten (Nikolajeva, 2012, s. 60). Vi har nevnt at allegorien er en slik mulighet, som er egnet for synliggjøring av miljøødeleggelse slik vi så i *Mellom verdener* (2014) med dødståken. Videre har vi tolket konflikten med nøkken, og da kampen mot menneskeskapt miljøødeleggelse, som en allegori i boken. Da vi har diskutert leserens muligheter for utvikling i møtet med nøkken som symbol for miljøødeleggelse skal vi ikke gjøre det på nytt. Vi skal heller konsentrere oss om de resterende tre strategiene.

4.8.2 Brudd med antroposentrismen

Vi har allerede vært inne på et antroposentrisk aspekt ved boken, nemlig skogens talenemme dyr og trær, med Mathias og Birgitte som oppmerksomme lyttere. Vi skal nå utbrodere dette

mer i detalj. Her vil fremstillingen av tjernets fisker, skogens trær, og dyrene på land undersøkes.

I bokens prolog fungerer en ørret som sentrert synsvinkel, noe vi har sett det kun er mennesket Mathias som gjør ellers i boken. Byttet mellom to karakterer som synsvinkel på denne måten kalles en skiftende synsvinkel (Andersen, 2019, s.72). Det pågår altså et skifte mellom dyrehjerne og menneskehjerne. Vi slipper inn i ørretens kognitive verden med følgende tanke: «Ørreten ventet tålmodig på at døgnfluene skulle lande på vannet for å legge egg. Da skulle den slå til, fråtse vilt i de deilige insektene, fylle magen til bristepunktet!» (s. 3). Her blir fisken anerkjent som tenkende individ.

Trærne får også anerkjent sin stemme, da gjennom muntlige replikker som: «- Stille, jeg sooover ...» (s. 54). Børre forklarer videre at: «- Trærne mumler og prater litt, men bortsett fra de aller eldste furuene er det ikke så mye fornuftig de har å komme med.» (s. 55). Få trær blir altså fremstilt som kloke, men de blir likevel anerkjent som lytteverdige, spesielt av Birgitte fra start, som vi vet «stoppet ved nesten hvert eneste tre for å høre at det snakket» (s. 74). Mathias sin første håndtering av trærne virker mer uoppmerksom, da han «brøytet seg gjennom to unggraner og la knapt merke til at det kom lave protester fra stammene.» (s. 74). Disse protestene tyder på at Mathias gir granene fysisk ubehag. Her foregår det en besjelingen av trærne ved at de, i tillegg til å snakke, har menneskelige følelsesnerver. Kombinert blir trærne portrettert på tre ulike måter. Først viser Birgittes lytting til nesten hver tre at de kan være interessante og spennende. Deretter hevder Børre at trærne er kjedelige og lite intelligente. Videre gis de også en sårbar side, ved å ytre smerte ved fysisk kontakt fra menneskene.

Det første dyret Mathias får høre tale er en ugle, som sier: «Hu-hus ledig her, huuus ledig.» og «- Noen hu-hunner der ute hu-hunner? Huuus ledig.» (s. 74). Her ønsker altså uglen seg en partner å dele hjemmet sitt med. Mathias synes det er svært rart av fuglene kan snakke. Dette gjør Børre engasjert: «- Fugler kvitrer og kurrer og synger, dyr mjauer og bjeffer og rauter – de prater med hverandre hele tiden, de må vel strevingen ha fått med seg! Forskjellen er at du kan forstå dem, nå som du er på vår side.» (s. 75). Her understreker Børre at dyr snakker sammen både i menneskenes primærdimensjon, og i den magiske sekundærdimensjonen. Dermed anerkjennes også dyrenes stemme i menneskenes verden.

4.8.2.1 Leserens mulige utvikling gjennom brudd med antroposentrismen

Skogens skapninger blir i *Dødens tjern* gitt en stemme som blir anerkjent, som vi har sett Goga vektlegge som utviklende i leserens forhold til dyre- og plantelivet (2018, s. 367).

Nussbaum (2016) presenterer videre, som tidligere påpekt, litteraturens viktigste oppgave som å utvikle forestillingsevnen gjennom fortellinger om andre. Det handler om å bli kjent med det ukjente. I *Dødens tjern* får leseren lære fisk, dyr og trær å kjenne ved at de ytrer behov og følelser. Et potensiale vi har sett ved å oppdage andres følelse- og tankeliv er relasjonsbyggingen, som igjen kan skape medlidenhet.

Det kan derimot stilles spørsmål til hvordan fiskene, dyrene og trærne er portrettert. De er absolutt gitt en stemme som anerkjennes, men Børre hevder samtidig at de har lite interessant å komme med. Dette viser seg også i at de ytringene vi får høre handler om enkle behov, som sult, fysisk smerte og partnerjakt. Selv om da dyrene besjeles, og har et forståelig språk, får leseren likevel bekreftet at dyrene og trærne er enkle og nettopp kun dyr og trær, med unntak av de få kloke furuene. Spørsmålet blir da om denne skildringen av dyrene og trærnes person kan skape større avstand mellom homo sapiens og andre arter fordi de andre skapningene stort sett kun innehar menneskenes primitive disposisjoner.

Selv om dyrene og trærne klassifiseres av primitive karaktertrekk, betyr ikke dette at et menneske ikke kan kjenne seg igjen i deres væremåte. Lesere kan relatere seg til å få vondt når noen dytter seg forbi en, slik trærne opplevde. På samme måte er det gjenkjennbart å ønske noen å dele hjemmet sitt med, slik ugla gjør. I tillegg kan vi menneskelesere også føle på ørretens grådige, lystbetonte sinnsstemning iblant. Vi har sett jo sett at lesere nettopp kan få bekreftet sin grådige side i monstre som nøkken (Waage, 2018, s. 138). Når alt kommer til alt, er vi også en art i økosystemet, altså et dyr. I tillegg hevder som sett Goga (2018², s. 367) at det viktige er ikke at dyrene blir forstått, men at de blir lyttet til, noe spesielt Birgitte gjør i skogen.

Hvis leseren speiler seg selv i dyrene og trærne, kan leseren dermed komme til «konklusjonen om at denne skapningen med armer og bein som jeg ser foran meg, har sinnsbevegelser, følelser og tanker av samme sort som jeg selv», som påpekt er ordene Nussbaum (2016, s. 30) bruker om potensiale ved fortellingsmøter. Videre kan erkjennelsen om at vi som homo sapiens har fellestrekk med dyr og trær gi oss medlidenhet for dem, som vi har sett Nussbaum (2016) legge frem som en ringvirkning ved økt forestillingsevne. Medlidenhet kan igjen fostre borgere som ønsker å ta vare på andre, som er en nyttig start i arbeid med bærekraftsmålene

14 «Livet i havet» og 15 «Livet på land» (FN-sambandet, 2021). Videre er det å anerkjenne plante- og dyrelivet som verdig omsorg, altså verdifullt, en viktig komponent i å ha respekt for naturen. Derfor vil jeg klassifisere funnet i den økokritiske jakten på brudd med antroposentrismen, hvor dyre- og planteliv som på magisk vis besjeles, kan utvikle leseren spesielt innen respekt for naturen. Videre er artene avhengig av miljøet rundt dem, så miljøbevissthet har en viss sammenheng her også.

4.8.3 Naturskildringer

Den største andelen av handlingen i boken foregår i et miljø preget av vill natur, både i en menneskelig dimensjon og i en magisk dimensjon. På begge sider er det gjennomgående et element av animistiske beskrivelser av naturen. Disse animistiske skildringene skal vi nå legge under forstørrelsesglasset. Animisme betyr som nevnt at naturen gis liv som betegnes usannsynlig og overnaturlig (Bettelheim, 1975), slik som med besjelingen av dyrene og trærne over.

Den magiske, animistiske tonen settes fra start på første side i prologen. Det er nettopp vært et voldsomt regnvær, av tropisk standard. Etter regnet har gitt seg blir skogen skildret slik: «Bortsett fra sildringen fra oversvømte bekker og drypping fra trærne lå skogen i stillhet, som om den fremdeles var rystet etter det voldsomme regnet.» (s. 3). I denne beskrivelsen er det som om skogen i sin helhet lever, og kan kjenne på utmattelse etter å ha vært igjennom utfordrende forhold. Videre skjer tilsvarende i avslutningen av prologen. Otteline står ved tjernet og merker at noe er galt, og så oppdager hun nøkken. Hun vet da at livet i tjernet er i ferd med å dø. Dette gjør henne bekymret og trist. Skogen beskrives da med disse ordene: «Rundt tjernet sto skogen i stillhet, som om også den sørget over noe.» (s. 4). Igjen skildres altså skogen som en levende enhet med følelser. Den er antropomorf.

I tillegg til å leve, blir skogen sammenkoplet med magiske krefter. Det er kveld, og familien sitter rundt bålet i månelys før Mathias og Birgitte havner på den andre, magiske siden. Miljøet rundt karakterene skildres da slik: «Naturen falt til ro, fuglene tidde og en stillhet senket seg over skogen, som om den ble gjort klart til at andre makter skulle ta over.» (s. 41). Makter er ordet som blir brukt, som skaper assosiasjoner til magi på tross av at dette er beskrivelser fra den menneskelige primærdimensjonen. Videre blir månen konkret fremstilt: «Månen var som et hvitt, stirrende øye i det ellers beksvarte tjernet, hvor tåka hadde begynt å samle seg. Det så ut som om gjennomsiktige ånder danset i måneskinnet der ute.» (s. 41). Disse gjennomsiktige åndene som blir referert til minner veldig om alvene, som også er

gjennomsiktige. Vi vet at alvene har magiske krefter, så naturen preges igjen av et magisk, animistisk aspekt her.

4.8.3.1 Fantastikkens funksjon gjennom naturskildringene

Naturen lever i skildringene som om den skulle være en enhetlig skapning. Dette blir altså en slags metaposisjon til besjelingen av dyrene og trærne, da det her er *hele naturen* som får tildelt en menneskelig sjel og fremstilles antropomorf. En slik natursjel kjenner vi som nevnt igjen fra den romantiske litteraturperioden med de større, åndelige kreftene som romantikerne trodde eksisterte i naturen (Andersen, 2012, s.164-165). Maktene som tar over og åndene på vannoverflaten skaper altså assosiasjoner til denne litterære tendensen. Videre svarer den levende naturen til animistiske perspektiver. Bettelheim (1975) referer som nevnt til barn som animistiske tenkere. Livet og magien som pustes inn i naturen kan dermed gi mer mening for barneleseren enn for voksenleseren. Dette kan gjøre så barna lever seg mer inn i boken, og på den måten får mer ut av den. Naturskildringene kan med andre ord gripe barneleseren, selv om dette selvsagt er veldig personavhengig.

I tillegg vil natur som i det ene øyeblikket beskrives som sliten etter en hard regnskur, og i det andre øyeblikket er fylt med magiske krefter fra ånder/alver kunne tydeliggjøre kontrasten mellom svak og sterk i naturen. Dette er dimensjoner som speiler seg i mennesket, med våre dyder og laster. Vi kan føle oss nedfor og samtidig kraftfulle. Her kan vi derfor hente frem samme teorier fra Nussbaum (2016, s. 30) som vi brukte over i brudd ved antroposentrismen. Når leseren kan kople skildringene av naturen med tanker om seg selv, kan dette skape relasjon, og da også mulig medlidenhet for naturen i sin helhetlige form. Dette kan føre til respekt for det kraftfulle i naturen, samt bevissthet om at naturen, og miljøet rundt, krever omsorg.

4.8.4 Skildring av bærekraftige samfunn

Det finnes flere skildringer av bærekraftige levesett og ideer i boken. Vi har allerede vært vitne til Børres drøm om et liv nærere naturen. Han nevner blant annet her at: «enhver nisse skulle ha sett til at bonden fikk sådd og sluppet ut dyra på beite». Børre skildrer altså en alternativ ide til sin nåværende levemåte. Denne ideen virker mer bærekraftig, fordi han ytrer et ønske om å hjelpe med plante- og dyrehold. Hans hjelpende hånd kan altså føre til at plantene gror bedre, og at dyrene har det bedre. Dette blir dermed omsorg for bærekraftsmål 15: «Livet på land» (FN-sambandet, 2021).

Birgitte skildrer et bærekraftig lite mikrosamfunn hun selv har observert på ferie: «- Det bor folk på de rareste stedene. En sommer var mamma og jeg på ferie i en fjord på Vestlandet, og høyt oppe i lia lå det en gård, uten vei og strøm, men hvor det faktisk bodde to gamlinger.» (s. 78). Denne «Der ingen skulle tru at nokon kunne bu»-fortellingen viser altså at det går an å leve slik de gjorde i gamledager, altså uten strøm og mye kontakt med omverdenen. Dette tilsier i prinsipp mindre utslipp enn ved bruk av strøm og andre bylivsfasiliteter, og dermed kan dette bidra for å etterstrebe bærekraftsmål 13: «Stoppe klimaendringene» (FN-sambandet, 2021). Det som får Birgitte til å mimre tilbake til denne ferieobservasjonen er et lite, eldgammelt hus de får øye på i den magiske dimensjonen. Den som bor her, er Otteline.

Otteline er den karakteren i boken som virkelig lever et liv utenom by-normalen. Hun er en av de få nissene som ikke har blitt bynisse. Hun lever altså på mange måter som de eldre menneskene Birgitte forteller om, alene uten strøm. Videre fisker hun maten sin selv. Angående fiskestangen hennes blir det nevnt at dette er en bambusstang som er «sprukken og reparert utallige ganger» (s. 3). Hun er i tillegg ikledd en lue som har bleknet i fargen og ser svært gammel og velbrukt ut. Da hun bruker tingene sine til de faller sammen, er livet hennes med andre ord ikke preget av en bruk og kast- filosofi. Dette blir ergo et bærekraftig motsvar til en den materialistiske, forurensende tendens som preger samfunnet i dag, og et bidrag i bærekraftsmål 13: «Stoppe klimaendringene» (FN-sambandet, 2021).

Familiaturen er på mange måter et prosjekt for å teste ut et Otteline-liv. Familien får mobilforbud av faren, og skal derfor leve helt uten teknologi og strøm en natt. I tillegg er tanken at de skal skaffe middagen sin selv i tjernet. Familien klarer seg derimot ikke like bra som Otteline. For det første bryter alle mobilforbudet, bortsett fra Birgitte. For det andre klarer de ikke fiske nok fisk, så de ender opp med en nødløsning med brødsriver. Dette skaper en situasjon som blir en kontrast til et bærekraftig samfunn: «Den stakkars fisken som ble stekt på spyd over bålet, var ikke lengre enn en blyant og var knapt nok til å mette ei firfisle. Men alle roste Malin for hvor flink hun hadde vært, mens de gomlet i seg brødsriver med kaviar og ost.» (s. 41). Her har de altså fanget en fisk kun for å fange den, og ikke for å livnære seg av den. Dette strider spesielt mot bærekraftsmål 14 «Livet i vann» (FN-sambandet, 2021), og blir altså en skildring av det motsatte av et bærekraftig samfunn, som begynte som et forsøk på å være det. Den kritiske undertonen i beskrivelsen viser derimot at dette er en måte å *ikke* leve bærekraftig på.

I tillegg til de mikrosamfunnene og levemåtene vi nå har vært inne på, har vi også fått innblikk i en større samfunnsstruktur i boken. Dette er den magiske dimensjonens styresett, hvor alvene regjerer. Som skogens voktere, eller skal vi si politi, er de de som bestemmer. Det er dermed tydelig at det finnes et hierarki i skogen, hvor alvene representerer styresmakten. Straffene deres er strenge, og de som står i veien for beskyttelsen av naturen, får lide. En slik prioritetsliste kan vi kjenne igjen i få, om noen i det hele tatt, av styresmaktene i verden i dag. Mange samfunn har streng miljøpolitikk, hvor det for eksempel gis bøter for forsøpling. Det finnes derimot ingen samfunn i virkeligheten som setter naturvern som høyeste prioritet over alt annet, også menneskeliv. Dette vil derfor de fleste lesere se på som en absurd samfunnsform, som gjør det til en svært nytenkende samfunnsorden sammenliknet med det leseren er vant med i sin forståelseshorisont.

4.8.4.1 Leserens mulige erkjennelser gjennom verkets skildring av bærekraftige samfunn

I diskusjonen av leserens mulige erkjennelser gjennom skildring av bærekraftige samfunn vil det litterære virkemidlet *forbilder* vektlegges. Det finnes ulike former for forbilder for bærekraft *Dødens tjern*. Mathias og Birgitte har gjennomgått en utvikling i deres forhold til natur, flere karakterer har vist hvordan en kan leve bærekraftig, og skogens styresett har fungert som eksempel på hvordan et samfunnregime kan være. Spørsmålet er om alle disse fungerer som gode rollemodeller for å generere respekt for naturen og miljøbevissthet i leseren. De to karakterene jeg finnes mest grunn til å diskutere om faktisk spiller en rolle som gode forbilder for bærekraft er Otteline og Børre.

Børre drømmer om et mer naturnært liv, men trives ikke i skogen. I tillegg ender karakteren som faktisk levde i harmoni med naturreservatet, Otteline, med å flytte til byen og bli en del av brødristergjengen. Kjærlighetsforeningen mellom Børre og Otteline ble over symbolsk tolket som en balanse mellom bylivet og det naturnære livet, mellom kultur og natur. Spørsmålet er om denne balansegangen utvikler seg i feil retning, og skaper forbilder som ikke viser til respekt for naturen og miljøbevissthet. Børre har mange tanker om hvordan han burde leve i økt grad av harmoni med naturen. Så tester han ut det han lengter etter, og finner ut av at det ikke er noe særlig for han. Ut fra dette kan leseren få et inntrykk av at naturen ikke har så mye å tilby likevel. Videre starter Otteline med å bo uten strøm og teknologi, bruke ting til de er filler, og leve kun av nærmat. Hun begynner altså som et bilde på en særege, organisk livsstil, men ender opp i byen. I tillegg har hun nye klær og virker betatt av stuens ting ved å utbryte «så gildt det var her» (s. 118).

Stagnerer da Børre, mens Otteline utvikler seg i feil retning, med hensyn til å være et forbilde for respekt for naturen og miljøbevissthet? For å svare på dette må vi igjen trekke frem skogens situasjon. Det er ikke så rart at Børre ikke trives i skogen. Naturreservatet var truet av nøkken, som mørk og farlig figur, naturlig nok førte med seg en dyster stemning. Det at Børre ikke trivdes betyr altså ikke nødvendigvis at skogen var lite tiltalende i seg selv, men at timingen for besøket var feil. Børre trenger heller ikke like teltturer for å være en nisse med et nærere forhold til naturen, da det finnes mange måter å knytte bånd med det organiske, slik som gårdslivet han også snakker om. Videre var måten Otteline levde på i skogen preget av lite utslipp og høy respekt for bruk av naturomgivelsene, men hun virket heller ikke særlig lykkelig. Hun var helt alene, gikk i tøy som var så slitt at det nesten falt av, og oppførte seg barbarisk mot fremmede. Det at hun spanderte på seg et nytt antrekk og testet den berømte brødristeren og trivdes med litt møblement er kanskje en nødvendig del av å leve litt. Og det er kanskje det Otteline kan være et forbilde for; det å leve i moderasjon, men samtidig tenke bærekraftig. Balansesymbolikken gjør seg dermed igjen gjeldende. Hvis det var nødvendig å leve som Ottelines gamle jeg i skogen for å leve bærekraftig, hadde de færreste i et moderne samfunn begitt seg ut på en slik ekstrem livsstil.

Uansett hvilken retning Otteline utvikler seg i, får leseren fortsatt muligheten til å reise tilbake i tid, og oppleve en alternativ måte å leve på gjennom henne. I tillegg får leseren høre Børres mange refleksjoner om nettopp det å leve mer naturnært i katalysatorsamtalene med Mathias og Birgitte. Siden lesere gjerne, som Iser sier, liker å oppleve ekstreme hendelser, kan det være Ottelines særegne levesett som fester seg mest i leseren, kontra skildringene om livet hun får i en normal stue. Videre foregår Ottelines naturnære liv og Børres samtaler på den magiske siden. Og som det gjentatte ganger har blitt referert til med Bettelheim (1975), er magi ekstra engasjerende og forståelsesfullt for barneleseren. Barneleseren kan altså, med tiltro til Bettelheims teorier, bli mer grepet av det som skjer med Otteline og Børre i den magiske dimensjonen. Alt i alt har altså Børre og Otteline mye godt å tilby leseren, og jeg vil derfor klassifisere de som ganske gode forbilder for respekt for naturen og miljøbevissthet. Det må likevel nevnes at det var synd det ikke ble referert til at paret for eksempel tilbrakte helgene i Ottelines hytte, for å understreke balanseaspektet ytterligere.

Børre og Otteline er forbilder som enkeltpersoner, men leseren får også innblikk i et forbilde på makronivå, nemlig skogens styresett. Vi har blitt kjent med Jacksons (1981) teorier angående bruk av ukonvensjonelle samfunn i litteratur. Hun hevder at når sosiale strukturer

vis om på, og nye samfunnsformer skildres, kan dette prege leserens perspektiv på eget samfunn. Å se alvenes autoritære makt, som skiller seg stort fra våre samfunnsprioriteringer, kan altså få leserne til å granske samfunnet de selv lever i med et kritisk blikk. Dette kan inspirere til nytenkning, ifølge Jackson. Teorien om at det særegne styresettet i den magiske skogen kan fordre respekt forsterkes videre ved Jacksons (1981) studier. Hun bruker nettopp eksempler fra samfunn som preges av “dark” “something completely other and unseen” (s.179). Alvenes styresett er til tider mørkt, med døden som konsekvens for brudd på naturvern, og det er også veldig sært sammenliknet med samfunnsformer leseren er vant med. Dette absurde og dystre har altså innflytelse på leseren, ifølge Jackson. Her blir Todorovs sitat igjen naturlig å hente frem: «‘The fantastic permits us to cross certain frontiers that are inaccessible so long as we have no recourse to it’. » (s. 180). Dette betyr ikke at leseren skal kjempe for en samfunnsform som eksempelvis anfører dødsstraff ved forsøpling, men det kan være en måte å, i henhold til Iser (1989) endre litt på leserens verdenssyn, og i tråd med Bettelheim (1975) skape noen spirer i underbevisstheten. Alvenes styresett, uansett hvor rigid, kan altså være fruktbar modell for mer bærekraftige samfunnsformer, som prioriterer natur- og miljøvern høyt.

5.0 Avsluttende drøfting

Tiden har nå kommet for å se karakterutviklingen, symbolikken og de økokritiske strategiene i boken i en sammenheng. Dette er for å gi min endelige tolkning av om *Dødens tjern* kan klassifiseres som et verk å bruke i skolen med potensiale for å gi barna økt respekt for naturen og miljøbevissthet. Ut fra analysen jeg har gjort ser jeg to hovedfunn som alle synes i flere av dimensjonene i analyseprosessen. Det første funnet angår bruken av litterære virkemidler for å skape appell for barn, og det andre funnet handler om budskapet som kommer frem i boken. For favner egentlig bokens tematikk tydelig om både naturvern og miljøvern?

5.1 Den litterære fortellermåten: *Dødens tjerns* appellfaktorer for barneleseren

Det kan hevdes å være ufattelig mye potensiale for leserens utvikling i lesing av kanoniserte veker som Henrik Ibsens teaterstykker eller romaner av Fjodor Dostojevskij. Dette betyr derimot ikke at leseren får noe som helst ut av denne litteraturen. Tekstmateriale kan derfor være lite virksomt å bruke i skolen hvis det blir for vanskelig eller for langt unna elevenes interessefelt (Rasmussen, 2013, s. 24). Dette kan oversettes til at teksten må ha en appell for leseren. Leserene trenger ikke nødvendigvis å like verket, selv om dette selvsagt ikke gjør skade, men de må ha en forståelse for det. Vi har sett Iser i sin resepsjonsetetiske

litteraturteoretiske tradisjon vektlegge blant annet to krav som er viktig for at en leser blir fanget av teksten. Disse er at teksten må assosiere til leserens liv og leseren må ha en forforståelse for fiksjonen (Fredwall, 2018, s. 220).

Dødens tjerns appell for barn har gjennomgående i analysen blitt referert til på flere plan. For det første er den lekne språklige stilen med nydannelser av ord og humoraspektet et gjentakende litterært virkemiddel i boken som kan hevdes å fenge barn (Cross, 2011, s. 62). Videre er verkets høye innhold av animisme et virkemiddel vi har sett Bettelheim (1975) argumentere for at fungerer interesseskapende for barneleseren. I tillegg er boken full av spenningsmomenter, noe de fleste lesere liker (Andersen, 2019, s. 55). Den språklige stilen, humoren, animismen og spenningen har alle en ting til felles. De er knyttet sammen av fantasy-litteraturens litterære tradisjoner og virkemidler. Vi skal nå drøfte om de disse fantastiske appellkategoriene er tilpasset barneleseren, i sin generelle forstand. Jeg sier generelle forstand fordi det er totalt umulig å konkludere om en tekst har appell for alle barnelesere, fordi alle lesere er unike. Som vi har sett med Gadamer (2010, s. 48) har alle tekstfortolkere individuelle forståelseshorisonter som innebærer leserens individuelle erfaringer, holdninger og verdier, som alltid er involvert i meningsdanningen av en tekst. Dette angår også hva slags mening leseren har om tekstens appell.

En litterær kommunikasjonsstrategi vi har sett er veldig personlig er humor. Det handler om smak og behag, men også Isers krav om å «assosiere til leserens liv» og at «leseren må ha en forforståelse for fiksjonen (Fredwall, 2018, s. 220). Dersom humor og ironi har få referanser til barns verden er det ikke sikkert de forstår dem (ibid, s. 225). Som voksen, og fra mitt resepsjonsestetiske ståsted, må jeg innrømme at jeg lo både høyt og inni meg underveis i lesningen av *Dødens tjern*. Her var aktuelle momenter for eksempel nissen Børre som driver bussniss som barberer ikledd tweed i en bygård, med sin lidenskap for brødristere. For meg gir denne karakteren mening, og jeg har en forforståelse som gjør at jeg begriper humoren i karakteristikkens hans. Det er derimot ikke sikkert at barn fatter nydannelsen av ord mellom nisse og business, eller i det hele tatt vet hva tweed er og hvilke konnotasjoner som gjerne knyttes til slikt stoff. Dette kan kanskje være vanskelig for spesielt de små barna, som befinner seg nederst i bokens målgruppe, altså åtte år. Samtidig er dette bare en av mange fortellingsfaktorer i boken. I tillegg er Børre en ganske finurlig person, og rariteter er nettopp noe vi har sett appellere til barn (Cross, 2011, s. 62).

På samme måte som de mindre barna kanskje kan ha problemer med å fatte humorreferansene over, kan de eldre barna i målgruppen, da på 12 år, falle ut når det kommer til animismen. Bettelheim (1975) hevder som påpekt for at barn og voksne tenker ulikt, hvor barn har mer aksept for magi. 12 år gamle barn, derimot, er snart tenåringer, og nærmer seg dermed mer og mer modnere tankesett. Eksempelvis de animistiske naturskildringene kan derfor være mye mer gripende for den yngste barneleseren, ved å gi mer mening med deres assosiasjon til eget liv og forforståelser, slik Iser vektlegger som krav for appell. Samtidig må vi ikke glemme at boken også inneholder mange eksplisitte, abstrakte referanser til miljø- og naturtematikk. Her er Torvalds mange utsagn og taler relevante, som replikken: «– Et ekte grønt skifte betyr ikke mer teknologi, mer strømledninger, mer plast, flere rotorblader, og mer utbygging!» (Mostue, 2020, s. 43). I *Dødens tjern* finnes det derfor, som vi har sett, litt av både det små barn knytter godt interesse og forståelse til, samt innslag av fakta fra den virkelige verden som kan gi mer mening for eldre lesere, ifølge Bettelheim (1975). Videre må det også påpekes at svært mange eldre lesere elsker å lese om overnaturlighet og magi, selv om de ikke nødvendigvis knytter det til sin forståelse av verden på samme måten som barn kan gjøre.

Vi må heller ikke glemme at den gjennomgående spenningsforellingen kan være en faktor som bidrar til å dra opp appellen. En spennende fortelling kan, som nevnt, bestå av at karakterene stadig møter på konflikter de må løse, og jo hyppigere og mer uventet disse utfordringene kommer, jo høyere intensitet får gjerne spenningen i verket (Andersen, 2019, s. 55). Vi har sett Mathias og Børre måtte håndtere nøkken, med livet i fare, ved flere anledninger. Stort sett hvert eneste kapittel av boken byr på et spenningsmoment. Det at forlaget påstår at «*Dødens tjern* er en superspennende roman der figurer fra norsk folketro blander seg med dagens problemstillinger om bevaring av naturen og klimaspørsmål.» (Cappelen Damm, 2020) vil jeg derfor si er en svært passende beskrivelse. En slik spenning kan få leseren på kroken (Andersen, 2019, s. 55). Samtidig er også noen lesere sartere enn andre, og kan mulig oppleve mer negativ frykt enn positiv spenning. Humoren, og det lekne språket, kan derimot være en balanserende faktor mot dette. Men igjen, alt avhenger av den individuelle leseropplevelsen.

Selv om vi ikke kan trekke noen konklusjon for potensiale for appell hos alle lesere, har vi likevel vært innovert tre ulike kategorier som hevdes å gripe leseren. Utsnittet fra intervjuet med Mostue har vi sett lyde slik: «– Så, hvordan vekke barnas interesse for det som skjer og hva

slags natur de vil overta?», hvor han svarer: «Her tror jeg litteraturen kan spille en viktig rolle: Med masse humor og spenning, samt drypp av alvor innimellom. Dette har i alle fall vært min ledetråd under arbeidet med *Dødens tjern*.» (Cappelen Damm, 2020). Dette kan analysen av hans verk bekrefte. Det er derfor nærliggende å si at *Dødens tjern* inneholder litt for alle når det kommer til potensiale for leserappell. Og når boken har et slikt variert potensial for appell, ligger mulighetene til rette for at tekstmaterialet er nyttig å bruke i skolen, fordi det kan være inkludert i elevenes interessefelt og evne til forståelse (Rasmussen, 2013, s. 24).

5.2 Tematikken: Naturvern versus miljøvern

Innledningsvis ble forskjellen på natur og miljø, og vernene av dem, definert. Naturvern, representert av respekt for naturen, har videre blitt nevnt hyppig i analysen, mens miljøbevissthet, på sin side, har fått litt mindre tid på scenen. Dette skaper grunn til å hevde at *Dødens tjern* har tematikk som knyttes tettere sammen med naturvern og *respekt for naturen* enn miljøvern og *miljøbevissthet*. Det vil si at FN-sambandets bærekraftsmål 14: «Livet i havet» og 15: «Livet på land» blir mer ivaretatt enn 13: «Stoppe klimaendringene». Videre blir da Kunnskapsdepartementets (2017, s. 7) hovedutfordring «tap av biologisk mangfold» mer prioritert enn «klimaendringer» og «forurensning». Det er sentralt å diskutere om naturvern og miljøvern begge blir tematisert tilstrekkelig, eller i veldig ulik grad. Dette er for å vite om boken har potensiale for hele eller halve problemstillingen min.

Først skal vi gjennomgå hvor et fokus på naturvern er synlig. Agendaen til Torvald for turen, å stoppe utbyggingen av vindmøllene for å sikre nettopp naturvern, er en tydelig undertone som spilles gjennom hele boken. Gjennom reisen til Matthias og Birgitte fikk vi se at dyre- og plantelivet er avhengig av dette byggestoppet, for ikke å snakke om alvene. I analysen av de økokritiske strategiene «brudd med antroposentrismen» og «naturskildringer» (Bakken, 2018, s. 236-241) ble videre et naturvernsperspektiv tydeliggjort, da stemmen til artsmangfoldet og naturens magiske liv fremmet et behov for en ivaretagelse av liv i vann og på land. Ergo er det mange elementer i boken som taler for naturvern.

Vi har også sett flere henvendelser til miljøvern i verket. Otteline, og hennes bærekraftige livsførsel, innebærer jo eksempelvis å kaste mindre og leve uten ressurser som strøm. Dette medfører mindre utslipp, og dermed færre klimaendringer. Dette gjenspeiler seg i den økokritiske strategien «skildring av bærekraftige samfunn», hvor vi også fikk innblikk i andre som levde klimavennlig, som det eldre ekteparet. I tillegg står kampen mot nøkken som symbolsk blir tolket som en allegori over kampen mot menneskeskapt klimaendringer, som

da også er gjeldene under strategien «synliggjøring av miljøødeleggelser» frem som et eksempel på miljøvernstematikk. Denne striden er i likhet med naturvernsundertonen en gjennomgående symbolsk melodi i verket. Med andre ord finnes det flere aspekter med boken som kan skape økt bevissthet rundt miljø, spørsmålet er om det blir overskygget av naturvernet, da vi har sett at disse kan være i konflikt.

Selv om både natur- og miljøtematikk da blir løftet frem i verket, synes samtidig miljøvernsaken å være en ikke-prioritert sak i en av bokens viktigste konflikter, nemlig vindmølle-debatten. Agendaen for å stoppe vindmølleutbyggingen settes av Torvald fra start i første kapittel, og alvenes forbannelse understreker i bokens sluttdel at det å redde skogen er viktigere enn alt annet, inkludert fornybar energi. Dette forsterkes av empatien Torvald sies å høste, da han skildres som en positiv og omsorgsfull person, som i tillegg har de samme verdiene Mathias og Birgitte etter hvert eksponerer. Ella, den onde stemoren, henter på sin side antipati ved å rakke ned på andre og vise særs få sympatiske trekk. Da hun er bokens eneste stemme for vindmølleutbyggingens, kan en tolkning være at miljøvern assosierer med noe negativt, som kan gi et uheldig og ensformig bilde for eleven når det gjelder miljøbevissthet.

I punkt 2.5 «Bærekraftig utvikling» av Overordnet del har vi sett at det ønskes et «økt fokus på dilemmaer knyttet til problemløsning» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 13), og at teknologi er et vesentlig tema her. Denne utbyggingen av vindmøllene er klassisk eksempel på en dilemmasituasjon, hvor natur- og miljøsakene ikke nødvendigvis står i union. Hvis vi går tilbake til tre og tårn-metaforen i *Ringnes herre* (Mathews, 2002, s. 75), er det flere likheter å hente her. Trærne, i naturreservatets urskog, står i fare for å bli truet av menneskeskapte, teknologiske tårn, ref. vindmøller. Det er derimot en ting som skiller seg ut fra denne metaforen. Tårnene, eller orkene, i *Ringenes herre* er helhetlig onde, slik Ella og hennes «arrogante teknologi» på mange måter portretteres. Vindmøllene er derimot ment til å skape noe godt for kloden, nemlig fornybar energi. Dette er dermed et forsøk fra menneskenes side på å «Stoppe klimaendringene» som blir avfeid som uheldig av både Torvald, Mathias og Birgitte.

Et argument både Mathias og Torvald viser til for å stoppe vindmølleutbyggingen taler derimot for miljøvern. Torvald og Mathias nevner som sagt at utbygging i myrene kan slippe ut CO². Dette kan FN, som nevnt i innledningen, bekrefte i sine rapporter, hvor myrer og skog binder karbon spesielt godt (Miljødepartementet, 2021). Videre så vi at 13% av de globale

klimautslippene i 2007- 2016 kom fra nettopp slike arealbruksendringer (ibid). Med knappe 9 år igjen for å nå FN-sambandets (2021) bærekraftsmål om å stoppe klimaendringene innen 2030, er det nødvendig med mange ulike våpen i kampen for miljøet. Det er vanskelig å anslå om vindmøllene ville ha bidratt til mindre bruk av CO² enn myrutslippen i lengden i et verdensperspektiv, da jo det gjenstår 87 % av andre utslippskategorier, tatt i betraktning FNs Klimapanelts anslag om at 13% av utslipp fra arealbruksendringer (Miljødepartementet, 2021). Karbonaspektet som fremmes i debatten predikener likevel miljøvernets sak, og naturvern og miljøvern spiller på lag i dette perspektivet, slik Torvald og Mathias presenterer argumentet. De er altså *også* opptatt av å verne om miljøet, så lenge det ikke skjer på bekostning av liv. Videre er samtidig nøkken-allegorien, som på lik linje med vindmølle-debatten er en gjennomgående konflikt i boken, et viktig nikk til miljøvern. Å bekjempe nøkken, eller da den symbolske tolkningen menneskeskapte klimaendringer, er også en sentrert konflikt i boken. Denne er dog kun en symbolsk tolkning og ikke eksplisitt formulert i verkets verbaltekst, slik vindmølle-debatten er.

En tolkning er, på bakgrunn karbonargumentet og nøkken-allegorien, at miljøvern vektlegges i boken. Noe som derimot ikke kommer så godt ut av dette i verket, er teknologien. At teknologi ikke hører hjemme i urørt natur er hintet til flere steder i boken. Først innfører Torvald et mobilforbud, hvor denne formen for teknologi, i prinsipp, skal bli hjemme. Deretter blir Mathias, Birgitte og Børge bedt om å ofre stål av alvene. Videre viser alvene sin forakt til at menneskene tar med «den grå, harde sykdommen sin» (s. 90) inn i skogen, som i likhet med stålet symbolsk kan bety teknologi. Teknologi der hvor menneskene allerede har slått kulturelle, teknologiske røtter er derimot ikke negativt portrettert. Det finnes jo nærmest en brødristerreligion der inne i bygården, og videre skildres byen, med de mange blokketårn, generelt som et harmonisk sted å leve. *Dødens tjern* uttrykker altså ikke nødvendigvis at det er noe med galt med kultur, og teknologi, så lenge kulturen ikke sørger for enda mer endring av naturarealer, på bekostning av artsmangfoldet.

Min sammenfattede tematiske, økokritiske tolkning blir da at verket fremmer respekt for alle artene i naturen, samtidig som det ønsker reduksjon av utslipp slik at klimaforutsetningene blir forbedret til alles gode. Jeg vil derfor hevde at verket ikke ser klimakampen i et antroposentrisk makroperspektiv, hvor storsamfunnenes reduksjon av utslipp, og menneskene, er førsteprioritet, men i et økosentrisk mikroperspektiv, hvor det å ta vare på en liten lapp av lokalskogen representerer en av de mange små stridene i den store, grønne kampen. Denne

løsningen inkluderer både natur- og miljøvern, som altså gir potensiale for både økt respekt for naturen og miljøbevissthet. Derfor vil jeg hevde at *Dødens tjern* kan brukes til å oppnå hele problemstillingen min.

6.0 Avslutning

Konklusjonen av analysen av *Dødens tjern* er at boken innlemmer høyt tematisk fokus på natursaken og miljøsaken i både eksplisitte og symbolske former, med en lokal situasjon som utgangspunkt. Dette ble også tydelig i den økokritiske lesningen av verket. Den inneholder videre de litterære formidlingsstrategiene humor, alvor og spenning, samt mange virkemidler fra fantasy-litteraturen, som både kan appellere til leseren og skape potensiale for utvikling. Svaret på problemstillingen «*Kan fantasy-verket Dødens tjern være med på å øke leserens respekt for naturen og miljøbevissthet?*» er dermed ja. Videre peker jeg på i analysen at boken er spesielt egnet for å gi leseren økt respekt for lokal, norsk skogsnatur med dets unike økosystem, og bevissthet om hvordan miljøet *påvirker* og *påvirkes av* lokale forhold. *Lokalt* er altså et nøkkelord. Hele veien har vi hatt med oss litteraturteoriene til Wolfgang Iser (1989), Martha Nussbaum (2016), Bruno Bettelheim (1975) og Rosemary Jackson (1981), som har vist oss nettopp hvordan et fantasy-verk som *Dødens tjern* kan påvirke leseren bevisst og ubevisst.

Et sikte med analysen var å finne ut av om *Dødens tjern* kan være nyttig å formidle i klasserommet for å gi fremtidens borgere bærekraftige perspektiver. Da jeg har konkludert med at det er potensiale for oppøving i Overordnet dels mål 1.5 «Respekt for naturen og miljøbevissthet» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 7), vil jeg kategorisere dette som en god bok å bruke i skolen. Jeg har avslutningsvis lyst til å fremheve et kapittel som jeg ser som ekstra fylt av muligheter. Det kapittelet jeg mener er spesielt fruktbart er kapittel 12: «På veldig ville veier» (s. 74-79). I denne passasjen får leseren, sammen med Mathias og Birgitte, reise inn i det magiske, affektive miljøet. Det er her Birgitte stopper for å lytte til trærne, Børre forklarer hvordan menneskene har ødelagt for artsmangfoldet og alvene, Børre drømmer om et mer naturnært liv, og Birgitte omtaler det eldre ekteparet som bor på alternativt, bærekraftig vis. Med andre ord inneholder disse sidene i *Dødens tjern* flere av de momentene i teksten vi har analysert og funnet potensiale for økt respekt for naturen og miljøbevissthet i. Her finnes det mange stupebrett for å dykke ned i interessante, litterære samtaler med elevene, som jeg absolutt vil oppfordre til å gjøre med denne boken.

Eksempelvis Nussbaum (2016, s. 33-34) hevder at å lese litteratur sammen med andre, og samtale om den, er en svært fruktbar vei til dannelsesreiser hos deltakerne.

Kanskje er vi på veldig ville veier, slik kapitteltittel 12 proklamerer. Tiden tikker for å nå FN-sambandets (2021) globale bærekraftsmål, og tiden tikker for å redde de 2355 truede artene på vår lille bit av kloden (Miljødirektoratet, 2020, s. 1). Vi trenger derfor borgere som tenker frem nye, unike løsninger eller «think the unthinkable», slik Iser (1989, s. 213) ordlegger seg. Videre er det behov for homo sapiens som også ser at andre arter har «sinnsbevegelser, følelser og tanker» (Nussbaum, 2016, s. 30), og et behov for å ivaretas. Ikke minst er individer som tror på at de kan hjelpe og «utøve den samme «magi»» (Bettelheim, 1975, s. 72) som heltene de leser om, et viktig fundament for handling. Kanskje trenger også samfunnet å se seg selv i kritisk lys og endre litt på det fastsatte, altså «cross certain frontiers» (Jackson, 1981, s. 180). Og denne avhandlingen har vist, som Mostue også taler for, at et lite dryss av magi, humor, alvor og spenning, er en av litteraturens, og da fantasy-sjangerens, veier inn til å vekke barnas interesse for hva slags natur, og klode, de vil overta.

Jeg håper derfor min analyse av *Dødens tjern* kan være et nyttig bidrag i forskningen på norsk, økokritisk barnelitteratur, som NaChiLitCul-forskningsgruppen (2020) hevder er ettersøkt vare. Mitt håp er at denne avhandlingen kan være en bit i byggeprosessen av bærekraftige borgere for fremtiden.

Litteratur

- Andersen, P. T. (2019). *Fortelling og følelse: En studie i affektiv narratologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Andersen, P. T. (2012). *Norsk litteraturhistorie* (2.utg.). Oslo: Universitetsforlaget
- Bakken, J. (2018). Måret Anne Saras Mellom verdener og utdanning for bærekraftig utvikling. I S. Slettan (Red.), *Fantastisk litteratur for barn og unge* (s.231-253). Bergen: Fagbokforlaget
- Berntsen, B. (1994). *Grønne linjer: Natur- og miljøvernets historie i Norge*. Oslo: Grøndahl og Dreyers Forlag
- Bettelheim, B. (1975). *Eventyrets fortryllelse*. Viborg: Schønberg
- Bettelheim, B. (1975²). *Eventyrets fortryllelse: anden del*. Viborg: Schønberg
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2021). *Bruno Bettelheim*. *Encyclopedia Britannica*. Hentet 7. april 2021 fra <https://www.britannica.com/biography/Bruno-Bettelheim>
- Brænd, T. J., Olerud, K; Halleraker, J. H. & Tjernshaugen, A. *natur- og miljøvern* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 29. april 2021 fra <https://snl.no/natur- og milj%C3%B8vern>
- Bøhn, E. (2020). *natur*. I *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 30. april 2021 fra <https://snl.no/natur>
- Cappelen Damm. (2020). *Dødens tjern*. Hentet 09. april 2021 fra <https://www.cappelendamm.no/dodens-tjern-sigbjorn-mostue-9788202659073>
- Carrol, L. (2019). *Alice in Wonderland*. London: Flame Tree Publishing
- Claudi, M. B. (2010). *Litterære grunnbegreper*. Bergen: Fagbokforlaget
- Claudi, M. B. (2013). *Litteraturteori*. Bergen: Fagbokforlaget
- Cross, J. (2011). *Humor in Contemporary Junior Literature*. New York: Routledge
- Davidson, H. R. E. (1984). *Nordisk mytologi*. Oslo: Den norske bokklubben
- Egidius, H. (1996). *Psykologisk leksikon*. Oslo: Tano Aschehoug
- Engelstad, I. (2016). Innledning. I M. Nussbaum. *Litteraturens etikk* (s. 7-24). Oslo: Pax forlag
- FN-sambandet (2021). *FNs bærekraftsmål*. Hentet 03. mai 2021 fra <https://www.fn.no/Om-FN/FNs-baerekraftsmaal>

- Fredwall, I. E. (2018). Når Bolla Pinsvinn møter skolen: om fantastikk og litterære utdrag. I S. Slettan (Red.) *Fantastisk litteratur for barn og unge* (s. 217-231). Bergen: Fagbokforlaget
- Goga, N. (2018). Bærekraftig litteraturundervisning. I R. S. Stokke & E. S. Tønnesen (Red.) *Møter med barnelitteratur: introduksjon for lærere* (s. 351-389). Oslo: Universitetsforlaget
- Goga, N. (2017). Økokritiske blikk på barnelitteraturen. I M. K. Lindskjørn & A. B. Ramse (Red), *Bøygen 3*. (s.74-88). Oslo: Universitetet i Oslo
- Goga, N. (2019). Økokritiske litteratursamtaler – en arena for økt bevissthet om økologisk samspill?. I *Acta Didactica Norge*, 13(2), Art. 3.
<https://doi.org/10.5617/adno.6447>
- Grimm, W. & Grimm, J. L. (1978). *Askepott*. Oslo: Aschehoug
- Guanio-Uluru, L. (2019). fantasy. I *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 29. mai 2021 fra <https://snl.no/fantasy>
- Guanio-Uluru, L. (2018). Fantasy litteratur for barn. I R. S. Stokke & E. S. Tønnesen (Red.) *Møter med barnelitteratur: introduksjon for lærere* (s.105-126). Oslo: Universitetsforlaget
- Ibsen, H. (2005). *Rosmersholm*. Oslo: Gyldendal
- Ingulstad, F. & Solem, S. (1991). *Nissen: den norske nissens forunderlige liv og historie*. Oslo: Gyldendal
- Jackson, R. (1981). *Fantasy: The Literature of Subversion*. Abington: Routledge
- James, E. & Mendlesohn, F. (2012). Introduction. I E. James & F. Mendlesohn (Red.) *The Cambridge Companion to Fantasy Literature* (s.1-5). Cambridge: Cambridge University Press
- Kunnskapsdepartementet. (2019). *Læreplan i norsk NOR01-06*. Hentet 4. mai 2021 fra: <https://data.udir.no/k106/v201906/laereplaner-lk20/NOR01-06.pdf?lang=nob>
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Overordnet del- verdier og prinsipper i grunnopplæringen*. Hentet 4. mai 2021 fra: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/opplaringens-verdigrunnlag/1.3-kritisk-tenkning-og-etisk-bevissthet/>
- Lauvstad, H. (2020). besjeling – litteratur. I *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 5. mai 2021 fra [https://snl.no/besjeling - litteratur](https://snl.no/besjeling_-_litteratur)

- Mathews, R. (2002). *Fantasy: The Liberation of Imagination*. Oxfordshire: Taylor & Francis Group
- Mendlesohn, F. (2008). *Rhetorics of Fantasy*. Middletown: Wesleyan University Press
- Miljødirektoratet. (2021). *Klimaendringer og naturmangfold*. Hentet 26. mai 2021 fra <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/tema/klima/konsekvenser-av-globale-klimaendringer/klimaendringer-og-naturmangfold/>
- Miljødirektoratet. (2020). *Norges miljøstatus for 2020*. Hentet 26. mai 2021 fra <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/globalassets/miljostatus/norges-miljostatus/norges-miljostatus-2020-plakat.pdf>
- Miljødirektoratet. (2018). *Lær mer om FNs klimapanels spesialrapport om 1,5 °C*. Hentet 26. mai 2021 fra <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1108/m1108.pdf>
- NaChiLitCul. (2020). *Natur i barnelitteratur og -kultur (NaChiLitCul)*. Hentet 08. april 2021 fra <https://www.hvl.no/forskning/gruppe/nachilit/>
- Nikolajeva, M. (2012). The Development of Children's Fantasy. I E. James & F. Mendlesohn (Red.) *The Cambridge Companion to Fantasy Literature* (s. 51-64). Cambridge: Cambridge University Press
- Nilsen, B. K., Romøren, R., Tønnesen, S. E., & Willand, S. (1994). *Veier til teksten: litteraturteori og analysepraksis*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Nussbaum, M. (2016). *Litteraturens etikk*. Oslo: Pax forlag
- Otnes, G. K. (2010). *Grenseerfaringer: Fantastisk litteratur i Norge og omegn*. Bergen: Fagbokforlaget
- Persvold, A. Z. (2019). *Antropomorf*. I *Store norske leksikon* på [snl.no](https://snl.no/antropomorf). Hentet 30. mai 2021 fra <https://snl.no/antropomorf>
- Rasmussen, B. (2013). Teater som danning- i pragmatisk-estetiske rammer. I B. Rasmussen. (Red.), i *Teater som danning* (s. 21-34). Bergen: Fagbokforlaget
- Rowling, J. K. (2014). *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London: Bloomsbury Publishing Ltd
- Senior, W. A. (2012). Quest fantasies. I E. James & F. Mendlesohn (Red.) *The Cambridge Companion to Fantasy literature* (s.190-200). Cambridge: Cambridge University Press
- Skei, H. H. (2020). *allitterasjon*. I *Store norske leksikon* på [snl.no](https://snl.no/allitterasjon). Hentet 30. mai 2021 fra <https://snl.no/allitterasjon>
- Skirbekk, G. (1997). *Øko-etikk*. Bergen: Senter for vitenskapsteori

Skyggebjerg, A. K. (2005) Den fantastiske fortelling for barn: Genredefinition og subgenrer. I *Barnboken: Svenska barnboksinstitutets tidskrift*, vol. 28, nr. 1, s. 3-10

Slettan, S. (2018). Å utvide det moglege: Om fantastisk litteratur for barn og unge. I S. Slettan (Red.) *Fantastisk litteratur for barn og unge* (s. 9-24). Bergen: Fagbokforlaget

Stovner, I. L. (2019). nisse. i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 29. mai 2021 fra <http://snl.no/nisse>

Summerfield, G. & Downward, L. (2010). *New Perspectives on the European Bildungsroman*. London: Continuum International Publishing Group

Tjernshaugen, A. (2020). miljø. I *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 30. april 2021 fra <https://snl.no/milj%C3%B8>

Tolkien, J.R.R. (2007). *Ringenes herre*. Oslo: Tiden forlag

Waage, L. R. (2018). Barn møter monster- fantasier og ønskedrømmer i *Trollskallen*. I S. Slettan (Red.) *Fantastisk litteratur for barn og unge* (s. 127-145). Bergen: Fagbokforlaget